

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland
Nr 1 1963

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Landsantikvarie Sven E. Noreen, Kristianstad.

Redaktionskommitté

Docent Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Sten Körner, Lund

Docent Birgitta Odén-Dunér, Lund

Assistent Bengt Salomonsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Sven Kjällerström, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., docent Jörgen Weibull, Lund, sekr., docent Erik Cinthio, Lund, v. sekr., museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt lektor Hilbert Andersson, Ystad, docent Bertil Ejder, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Helsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, fil. lic. Sten Körner, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, landsantikv. Sven E. Noreen, Kristianstad, stationsm. Sven Nöjd, Örkelljunga, docent Birgitta Odén-Dunér, Lund, disponent Birger Persson, Ystad, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, museiintendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till landsantikvarie Noreen, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134.28.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 10:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 246831, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

Omslaget har komponerats av Harry Kumlien.

Omslagets vinjett efter teckning av Bengt Salomonsson, se härom sid. 22.

Valdemar Atterdag och Skåne

Av Sven Tägil

Den gängse bilden av Valdemar Atterdag såsom en våldets man är i mycket en hanseatisk propagandabild och måste vid en kritisk granskning av källmaterialet vika för en annan uppfattning. Valdemar var först och främst realpolitiker, hävdar docent Sven Tägil, som förra året disputerade på en avhandling om "Valdemar Atterdag och Europa". För Ales läsare presenteras här en mer begränsad aspekt på den danske konungen, en begränsning som dock medger betydande perspektiv. Skåne spelade under 1300-talet genom den internationella handeln på Öresund en storpolitisk roll. Bakom de snabbt skiftande maktkonstellationerna skymtar en grundtanke: Hansans strävan att förhindra att *en* stat behäskade båda sidorna av Sundet.

Valdemar Atterdag. Detalj av kalkmålning i Næstveds kyrka.

1300-talet var i många avseenden en brytningstid för Norden. Kampen mellan kungamakt och aristokrati satte sin prägel på utvecklingen i såväl Danmark som Sverige. Mellan de nordiska rikena ökade kontakterna och därmed också konflikthanledningarna. Perioder av fred och förbund växlade med tider av öppen fiendskap och krig. I den nordiska politikens skärningspunkt befann sig under hela tidsskedet Skåne. Just här bröts svenska och danska intressen

mot varandra på ett sätt som i allmänhet syntes utesluta kompromisslösningar. Läget komplicerades av att Skåne också stod i centrum för utomnordiska makters intresse. I första hand hansestäderna men också vissa nordtyska furstar och stormän utövade inflytande på frågan om Skånes ställning.

Bakgrunden till de nordiska kungarnas aldrig svikande intresse för Skåne var främst av ekonomisk och handelspolitisk natur. Handelsuppsvinget och

därmed ökande kommersiella förbindelser mellan å ena sidan Väst- och Centraleuropa och å andra sidan östersjöländerna hade medfört, att Öresund utvecklats till en kommunikationsled av första rang i Norden. Sedan andra hälften av 1200-talet byggdes i västerlandet fartyg stora nog att tillåta riskfriare seglatser runt Jylland. Nederländska och flandriskaskeppare, i viss mån också engelsmän, trädde i direkt kontakt med det baltiska handelsområdet. Den handel och seglation, som bedrevs av köpmän i hansestäderna vid Östersjön, expanderade på motsvarande sätt.

Alla kategorierna köpmän och sjöfarare hade en viktig replipunkt och mötesplats vid södra inloppet till Öresund.

Koggen var under högmedeltiden hanseaternas vanligaste fartygstyp. Efter "Die nordische Welt".

Skanör och Falsterbo utvecklades till ett alltmer betydande handelscentrum, där varor från de olika handelsområdena vid Nord- och Östersjön utbyttes. Den utan jämförelse viktigaste handelsvaran på den s. k. skånemarknaden vid Skanör och Falsterbo var dock sillen, som av de utländska köpmännen uppköptes, saltades i tunnor och exporterades till stora delar av Europa. Danskarna levererade råvara och arbetskraft, utlänningarna stod för kapitalet. Särskilt starka intressen i denna handel hade de s. k. vendiska hansestäderna med Lübeck i spetsen.

För Skånes härskare var marknaden av stor ekonomisk betydelse. Stranden vid Skanör och Falsterbo var gammalt kronogods och marknaden därför underställd kungens beskydd. Kungliga privilegiebrev reglerade normalt handeln, och kungens fogdar uppbär tull och andra avgifter. Även om tullsattserna genomgående var låga, inflöt betydande summor i kronans kassa genom den höga varuomsättningen.

Det är mot den här skisserade bakgrunden vi har att betrakta 1300-talets intensiva strider om herraväldet över öresundsleden och skånemarknaden. Kampen har i första hand stått mellan dansk och svensk kungamakt, om också i vissa lägen nordtyska furstar demonstrerade ett nog så närgånget intresse för frågan. Hansestäderna däremot, vilka i princip inte eftersträvade territoriella förvärv för egen räkning, sökte så långt möjligt balansera de båda nordiska makterna mot varandra. Sett ur hanseatisk synvinkel vore det naturligtvis att föredra, att inte *en* makt behärskade båda stränderna vid Sundet.

Skåne hörde sedan gammalt till det danska väldet. I samband med den

I Olaus Magnus' Carta marina från 1539 finner man en av de tidigaste kartbilderna över Öresundsområdet. Efter "Danmarks kortlægning".

danska riksupplösningen på 1320-talet hade dock större delen av landskapet kommit i händerna på en nordtysk furste, greve Johan av Holstein. Efter ett skånskt uppror 1332 hade Skåne anslutits till det svenska riket i form av pantlän genom att den svenske kungen Magnus Eriksson löst ut grevens fordran med 34 000 mark silver. Någon dansk protest hördes av förklarliga skäl inte av. Vid denna tid existerade nämligen inte någon kung som kunde göra den danska kronans anspråk gällande.

Skåne hade därmed blivit svenskt, om också blott i form av pantlän. Formellt kunde det lösas tillbaka av en framtida dansk konung, som var i stånd att lägga den erforderliga lösensumman på bordet. Mot den bakgrunden är det inte så svårt att förstå, att man på svenskt håll gjorde allt för att söka

binda skånelandskapen fastare vid det svenska väldet. 1338 vände sig Magnus Eriksson till kurian för att få påvlig bekräftelse på förvärvet av Skåne. Resultatet av de svenska bemödandena i denna riktning blev dock helt negativt.

Den svenska aktionen vid kurian står uppenbarligen i direkt samband med de vid samma tid inledda försöken att återupprätta det danska kungadömet. Just 1338 gjorde den landsflyktige danske kungasonen Valdemar debut i Nordtyskland som tronkrävare med ett program som tydligt visade, att han inte var villig att acceptera Magnus Erikssons förvärv av Skåne.

Magnus Eriksson kunde dock inte förhindra, att Valdemar 1340 valdes till kung i Danmark. Bakom junkern stod nämligen mycket inflytelserika grupper, främst det wittelsbachska furstehuset i

Tyskland med kejsaren, Ludvig av Bayern, i spetsen samt dessutom flera nordtyska furstar och hansestäder. Även under åren närmast efter valet har Valdemar Atterdag varit beroende av utländskt stöd. Något större utrymme för en personligt färgad politik har den nye danske kungen till en början inte haft.

Frågan om de skånska landskapens ställning var en av de första regeringsuppgifter som Valdemar Atterdag fick ägna sig åt. Den danske kungens ställning var ännu mycket osäker, och han tvingades därför till en början att finna sig i det svenska innehavet av Skåne. Han kunde inte ens förhindra att Magnus Eriksson flyttade över sina positioner väster om Sundet. Den svenske kungen lyckades till exempel förvärva panträtten till Köpenhamn och blandade sig även till Valdemars stora förtrytelse i inbördesstriderna på Själland.

Även sillfisket i Öresund och handeln på skånemarknaden råkade i fara under dessa konflikter. De vendiska städerna, oroade av den rubbade maktbalansen i Norden, slöt upp på den danske kungens sida. Valdemar gjorde också försök att förmå köpmännen att avstå från besöken vid Skanör och Falsterbo och i stället angöra Köpenhamn och Dragör på den själländska sidan av Sundet. Någon varaktig framgång har han dock inte haft i dessa strävanden.

1343 kom det med hanseaternas benägna hjälp till stånd en uppgörelse, som reglerade det svensk-danska förhållandet. Gränsen mellan de båda nordiska rikena skulle gå i Öresund, och såväl Magnus som Valdemar lovade att inte blanda sig i respektive grannländers affärer. De skånska provinserna stannade således i svensk hand och nu inte bara som pantlän utan som defini-

tiva besittningar, förvärvade genom köp. Uppgörelsens tydliga karaktär av kompromiss bör ha varit tilltalande för hanseaterna, vilka dessutom begagnade tillfället att få sina privilegier på skånemarknaden bekräftade av den svenske kungen.

Under en följd av år avstod verkligen kung Valdemar från inblandning i förhållandena öster om Öresund. Hans tid upptogs av en rad andra viktiga projekt. Sedan Danmark inrikespolitiskt stabiliserats, vände nämligen den danske kungen sitt huvudintresse åt söder. Åren kring seklets mitt ägnade sig Valdemar företrädesvis åt europeisk storpolitik med aktiva insatser i kontinentens politiska liv.

Snart erbjöds dock nya, lysande utsikter att göra vinster på det svenska rikets bekostnad. Vid mitten av 1350-talet utbröt inbördeskrig i Sverige; Magnus Eriksson ställdes inför ett allvarligt uppror från sin äldste sons och ett oppositionellt stormannapartis sida. I de förvirrade svenska inbördesstriderna manövrerade Valdemar Atterdag med ett hela tiden klart mål i sikte: att återvinna de gamla danska landskapen öster om Öresund.

Först 1360 gav dock Valdemars svenska politik någon egentlig utdelning. Det skedde efter ett snabbt och effektivt anfall mot Hälsingborg, nyckelfästningen vid Sundet. På kort tid kapitulerade denna och andra skånska fästningar, och de gamla danska landskapen kunde återförenas med Danmark.

Valdemar Atterdags erövring av Skåne väckte häftig vrede inte enbart i Sverige utan också i kretsar, som tidigare stått den danske kungen nära. Särskilt gällde detta de vendiska hanse-

städerna med Lübeck i ledningen, vilka nu ansåg, att kung Valdemar börjat hota vad städerna betraktade som livsintressen, friheten för öresundssjöfarten och handeln på skånemarknaden. Hanseaternas politik är helt konsekvent. En och samma stat skulle inte tillåtas behärska båda kustsidorna vid Sundet. Av den anledningen hade man ställt sig bakom valet av Valdemar till dansk kung 1340, och av samma orsak hade man också inskridit mot Magnus Erikssons tendenser att vilja utsträcka sitt inflytande väster om Öresund. Efter 1360 var läget det omvända. Genom erövringen av Skåne hade kung Valdemar rubbat balansen. Från och med nu uppträdde hanseaterna som Valdemars farligaste motståndare.

Hösten 1361, sedan Valdemar Atterdag lagt även Öland och Gotland under sitt välde, ingick hansestäderna ett förbund med de svenska folkungarna. För-

bundstraktaten visar vart hanseaterna syftade: sedan Valdemar med förenad hjälp besegrats, skulle bl. a. kontrollen av den skånska sundskusten med städerna Hälsingborg, Malmö, Skanör och Falsterbo övertagas av hanseaterna själva. Missnöje med den danska erövringen av Skåne och de därmed sammanhängande konsekvenserna för sundsfarten samt misstro till Magnus Erikssons förmåga att i framtiden upprätthålla ordning på skånemarknaden utgör bakgrunden till den nya handlingslinjen i hansans nordiska politik.

Under 1360-talet utbryter de för nordiska medeltidsförhållanden mycket omfattande krigsföretag, som är kända under namnet hansekrigen. För utvecklingen såväl i Norden som Nordtyskland blev de av avgörande betydelse. I allmänhet har Valdemar Atterdag gjorts ansvarig för krigsutbrottet. I litteraturen om kung Valdemar anföres hans

Riddarhär i strid enligt miniatyr från mitten av 1300-talet. Efter Freyhan, Die Illustrationen zum Casseler Willehalm-Codex.

ständiga trakasserier mot köpmännen i Skåne och farvattnen däromkring som den egentliga krigsorsaken. Många är de förebråelser som riktats mot kungen för hans påstådda utpressningar och våldsmetoder mot de fredliga köpmän, som sökt sig till de skånska marknaderna. Kan denna bild av Valdemar Atterdag och hans skånska politik verkligen vara riktig? Är det rimligt att tänka sig, att en realpolitiker som Valdemar medvetet strävat efter att störa förhållandet till hansestäderna och försökt motarbeta deras även för honom vinstbringande handelsverksamhet?

Vid bedömningen av de dansk-hanseatiska förvecklingarna bör man hålla i minnet, att det bevarade relevanta källmaterialet till största del är av hanseatiskt ursprung. Från dansk sida finns praktiskt taget inget källmaterial av motsvarande omfattning och betydelse. De hanseatiska källorna är givetvis partiska. De är helt präglade av städernas sätt att betrakta utvecklingen. Tonen mot kung Valdemar och uppfattningen om honom är klart fientlig.

Självfallet kan man inte utan vidare acceptera den hanseatiska versionen av bakgrunden till striden. En kritisk granskning av hela det till buds stående källmaterialet ger i själva verket vid handen, att kung Valdemar i det längsta varit beredd förhandla om en utjämning av motsättningarna på skånemarknaden. Att den danske kungen saboterat förhandlingsvägen och satt sin lit till våldsmetoder är i mångt och mycket en hanseatisk propagandabild.

En annan faktor, som måste tagas med vid bedömningen av krisens uppsegling, är av förklarliga skäl inte så framträdande i det hanseatiska materialet. Från danskt håll återkommer

dock gång på gång en klagopunkt, som var direkt riktad mot den ledande hansestaden, Lübeck. Anklagelsen gällde stadens vägran att betala den årliga skatt, som kung Valdemar enligt kejsarens särskilda förläningsbrev från år 1350 med rätta kunde göra anspråk på. Förläningen som sådan var betydelsefull inte bara ekonomiskt utan även politiskt därigenom att den kunde ge läntagaren ett viktigt inflytande i hansestaden. Detta har man haft fullt klart för sig i Lübeck och därför reagerat häftigt. Den danske kungens krav på riksskatten från Lübeck och stadens vägran att betala synes i själva verket ha varit en allvarigare tvistefråga än de samtidigt aktuella förhållandena på skånemarknaden varit.

De speciella motsättningar, som varit rådande mellan Lübeck och Valdemar Atterdag i fråga om riksskatten, bidrager också till att förklara den överraskande taktik, som kungen använde sig av under båda krigen. Såväl 1363 som 1368 lämnade kung Valdemar sitt rike och uppehöll sig långa tider hos furstliga bundsförvanter och gynnare nere på kontinenten. Kungens omfattande resor i Europa har ingalunda som ofta påståtts varit utslag av lättsinne eller nöjeslystnad. Bakgrunden är rent realpolitisk. Avsikten har varit att utnyttja kungens förbindelser på kontinenten — främst med kejsaren Karl IV — och att skapa ett fursteförbund, riktat mot hansestäderna i Nordtyskland. Dessa skulle därigenom tvingas draga tillbaka sina trupper från Danmark för att försvara mera närliggande mål.

Under första hansekriget hade denna Valdemar Atterdags taktik varit lyckosam. Kejsaren tog parti för den danske

kungen mot dennes farligaste fiende, Lübeck. Intrycket av Karl IV:s ställningstagande och av kungens övriga diplomatiska framgångar på kontinenten synes i hög grad ha påverkat hansestädernas inställning och förmått dem att sluta stillestånd på för danskarna ganska gynnsamma villkor.

Andra gången lyckades Valdemar Atterdags taktik inte lika bra. Det danska utgångsläget var nu betydligt sämre. Kungen hade mot sig en fullständigt enig hansefront, sammansvetsad i den s. k. kölnkonfederationen. Vidare hade han att ta hänsyn till ett antidskt fursteförbund, som gjorde gemensam sak med hansestäderna. Till slut kan också nämnas, att kung Valdemars handlingskraft från början varit förlamad genom förekomsten av en farlig upprorsrörelse inom det egna landet. Liksom under det första kriget lämnade Valdemar dock 1368 sitt rike efter att ha överlämnat den direkta krigsledningen till rikshövitsmannen Henning von Podebusk och det i Danmark stationerade riksrådet. Något samlat försök att möta de fientliga styrkornas angrepp synes inte ha blivit gjort. Inte heller höll de danska fästningarna stånd tillräckligt länge för att kungen skulle hinna färdigbilda det planerade anfallsförbundet i Tyskland.

I stort sett kan man alltså säga, att kung Valdemars verksamhet på kontinenten under andra hansekriget — trots vissa tillfälliga framgångar — inneburit ett misslyckande. Särskilt värt att notera synes vara, att kejsaren denna gång inte ville ta ställning för kungen i dennes speciella strid med lübeckarna om riksskatten.

Hansekrigen drabbade främst Öresundsregionen. Enligt hanseaternas egna

uppgifter hade man under det första hansekriget haft för avsikt att allra först söka oskadliggöra Köpenhamn. Efter vissa påtryckningar från svenskt håll uppgavs emellertid denna plan, och det första angreppet riktades i stället mot Hälsingborg. Anfallet misslyckades, och den hanseatiska flottan led ett allvarligt nederlag i sundet utanför staden. Kung Valdemar behöll därmed kontrollen över Öresundsleden.

Även under andra kriget stod Öresund i centrum för hanseaternas intresse. Första anfällsmålet var denna gång Köpenhamn. Först erövrades staden och efter bortåt två månaders belägring gav sig också det starkt befästa slottet. På den själländska sidan förlorades vidare Köge och Helsingör, medan samtidigt påfallande nog en lång rad fästen i andra delar av Danmark undgick anfall.

Den dominerande ställning, som frågan om öresundssjöfartens frihet intog i hanseaternas planer, demonstreras också av anfallen på de danska stödjepunkterna i Skåne. Viktigast var här förutom kontrollen över slotten i Skanör och Falsterbo sundsfästningarna i Hälsingborg och Malmö. Mot dessa platser riktade de hanseatiska styrkorna — i förening med mecklenburgska och svenska styrkor under ledning av den dåvarande kungen i Sverige, Albrecht av Mecklenburg — sina huvudanfall. Redan första krigssäsongen — 1368 — erövrades Skanör och Falsterbo, Ellbogen — det gamla tyska namnet för Malmö — samt Värpinge utanför Lund. Hälsingborg uthärdade däremot en lång belägring och gav sig först påföljande år. På andra håll i Skåne har det dock gått bättre för danskarna. Vi vet t. ex., att fästen som

Den svenske kungen Albrecht av Mecklenburg enligt en samtida miniatyr. Efter "Sveriges historia genom tiderna", del I.

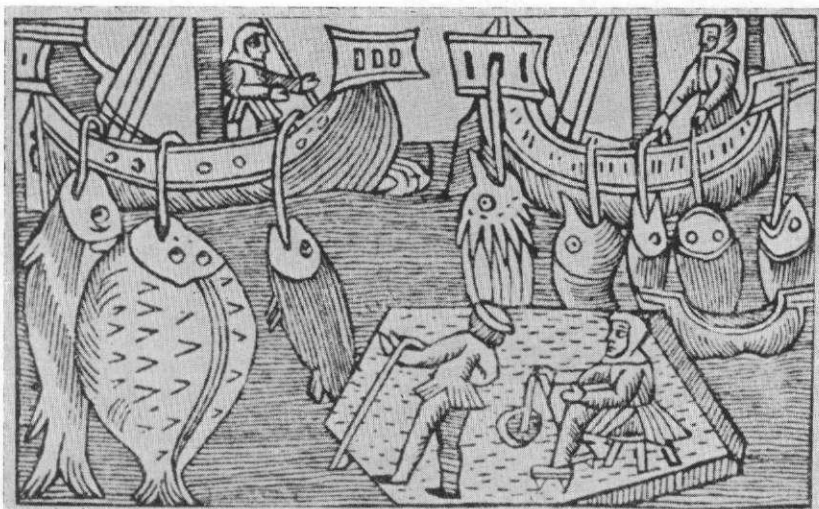
Åhus och Lindholmen klarade sig kriget igenom.

Utan tvivel hade kriget i Danmark inklusive Skåne slutat med ett militärt nederlag för Valdemar Atterdags parti, även om förlusterna för danskarna inte varit så katastrofala som tidigare vanligen ansetts. Stralsundsfreden 1370 kan heller inte sägas ha den form av diktat från hansestädernas sida som ibland påstås. Hanseaterna har nämligen inte haft för avsikt att krossa Danmark; man har endast velat ha garantier för fri seglation genom Öresund och trygga villkor på skåne marknaden. Sedan man uppnått dessa mål, har man inte haft intresse av att förlänga kriget eller att stödja de i kriget deltagande furstarnas planer på en fullständig uppdelning av

det danska riket. Med hänsyn till krigsutgången får freden sägas ha varit relativt gynnsam för danskarna.

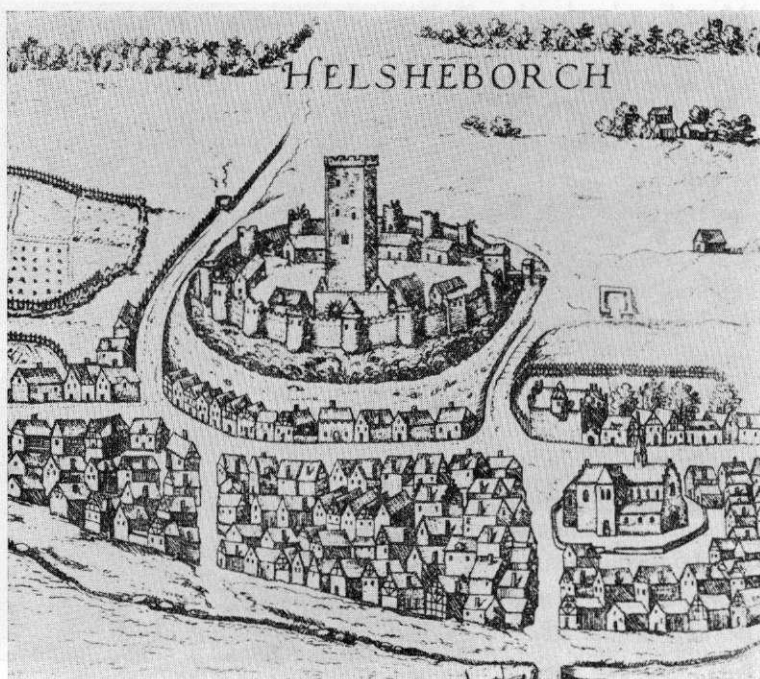
För Skånes vidkommande innebar dock Stralsundsfreden vissa förändringar. Hanseköpmännens rätt att bedriva handel och seglation på Danmark fastslogs principiellt och kompletterades med en rad särbestämmelser. Påfallande är emellertid, att hanseaterna inte utnyttjat situationen till att skruva upp sina krav mera. I stort sett gav uppgörelsen köpmännen inte gynnsammare villkor än de haft under den svenska tiden. Till detta kom dock ett skadestånd, som skulle ge städerna ersättning för alla förluster de lidit i Danmark före sista kriget. Fram till 1385 skulle hanseaterna som kompensation uppbära $\frac{2}{3}$ av alla intäkter från Skanör, Falsterbo, Malmö och Hälsingborg med tillhörande områden. De fyra slotten ställdes under direkt hanseatisk kontroll.

Den sistnämnda transaktionen skulle snart visa sig vara en betydligt sämre affär för hansestäderna än de föreställt sig. Kostnaderna för slottens underhåll och besättning översteg vad städerna fick in i tullavgifter därifrån. Påfallande är vidare, att man mer eller mindre misslyckades med att upprätthålla ordningen på marknaden. Förhållandet är värt att framhålla, inte minst med tanke på den ofta hörda kritiken mot kung Valdemar för hans påstådda våldsmetoder och hårda beskattning av köpmännen på skåne marknaden. Redan efter ett år hade hanseaterna mycket riktigt tröttnat på att själva förvalta de fyra skånska slottslänen. Man överlät då denna uppgift till ingen mindre än den danske kungens närmaste man, Henning von Podebusk.

Vinterfiske och fiskhandel i Norden på 1500-talet. Träsnitt ur Olaus Magnus' historia om de nordiska folken, 1555.

Detalj ur Braun-Hogenbergs kopparstick över Hälsingborg från 1588.

Så slutade den långa kampen med att Skåne behölls som danskt land. Ur dansk synvinkel innebar visserligen uppgörelsen temporärt minskade tullinkomster, men mot detta bör vägas betydelsen av att rikets territoriella integritet bevarades. Hansestädernas krav i fråga om garantier för handeln på skånemarknaden och öresundssjöfarten hade å andra sidan tillgodosetts genom det slutliga arrangemanget med Henning von Podebusk som ett slags ståthållare i Skåne. I första hand var det den vendiska hansan, som drog fördel av nyordningen. De vendiska städerna utnyttjade sitt övertag genom att utesluta rivaliserande västeuropeisk handel från skånemarknaden, vilket successivt kom att minska marknadens inter-

nationella betydelse. Någon djupare förändring i landskapets ställning kan i övrigt knappast påvisas. Trots vissa senare försök från den danske kungens och skånehövitsmannens sida att rubba den i slutuppgörelsen träffade ordningen kom under Valdemars återstående livstid ingen ändring i detta avseende till stånd.

Förutom med hansestäderna slöt Valdemar Atterdag omsider fred även med övriga i kriget deltagande furstar och stormän. Ett viktigt undantag kan dock noteras: Med svenskarna slöts ingen uppgörelse. Kung Albrecht, som under sista kriget uppträtt som Skånes herre, isolerades genom hanseaternas separatuppgörelse med danskarna och tvingades att utan någon form av vederlag

släppa sitt grepp om de skånska provinserna.

Ur svensk synvinkel var Stralsundsfreden alltigenom en besvikelse och motgång. Sättet på vilket Skåne förlo-
rades till Valdemar Atterdag och dans-
karna glömde man emellertid inte bort
i Sverige. Revanschtanken hölls här le-
vande i tre århundraden, innan den
svenska stormaktstiden till slut kunde
förverkliga den.

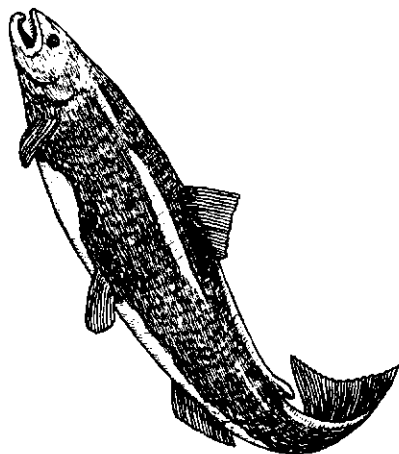
LITTERATUR

- Bjork, D., The Peace of Stralsund 1370
(Speculum. A Journal of Mediaeval
Studies VII:4, 1932).
- Bååth, L. M., Hälsingborgs medeltid 1250
—1536 (Hälsingborgs historia 2: 1,
1933).
- Christensen, A. E., La foire de Scanie
(Recueil de la Société Jean Bodin 5,
1953).
- , Danmark (Det nordiske syn på for-
bindelsen mellem Hansestæderne og
Norden. Det nordiske historikermøde i
Århus 7.—9. august 1957).
- Daenell, E. R., Die Kölner Konföderation
vom Jahre 1367 und die schonischen
Pfandschaften. Hansisch-dänische Ge-
schichte 1367—1385 (1894).
- , Die Blütezeit der deutschen Hanse.
Hansische Geschichte von der zweiten
Hälfte des XIV. bis zum letzten Vier-
tel des XV. Jahrhunderts (1905).
- Hildebrand, H., K. Magnus Eriksson och
Skåne (Historisk tidskrift 1882).
- Kumlien, K., Sverige och hanseaterna. Stu-
dier i svensk politik och utrikeshandel
(Kungl. Vitterhets-, Historie- och An-
tikvitetsakademiens handl. 86, 1953).
- Lundbye, P., Valdemar Atterdag, Danmarks
Riges Genopretter (1939).
- Ramsing, H. U., Københavns Historie og
Topografi i Middelalderen 1 (1940).
- Reinhardt, C. E. F., Valdemar Atterdag og
hans Kongegjerning (1880).
- Schäfer, D., Das Buch des lübeckischen
Vogts auf Schonen (Hansische Ge-
schichtsquellen 4, 2 Aufl. 1927).
- , Die Hansestädte und König Waldemar
von Dänemark. Hansische Geschichte
bis 1376 (1879).
- Sjöstedt, L., Krisen inom det svensk-skåns-
ka väldet 1356—1359 (1954).
- Tägil, S., Valdemar Atterdag och Europa
(1962).
- Weibull, C., Lübeck och Skåne marknaden
(Skrifter utg. av Fahlbeckska stiftel-
sen 2, 1923).
- Vogel, W., Geschichte der deutsche See-
schiffahrt. 1. Von der Urzeit bis zum
Ende des 15. Jahrhunderts (1915).

"Hovs kyrka i Halland"

Av Bertil Ejder

Docent Bertil Ejder, tidigare känd för Ales läsare genom sin presentation av Lunds stifts landebok, har vid granskningen av ortnamnsregistret till den danska urkundspublikationen *Diplomatarium Danicum* gjort en överraskande upptäckt. Det gäller identifieringen av ortnamnet Hof i en handling från 1100-talets mitt med intressanta konsekvenser för Skånelands medeltida topografi och den äldre gränsdragningen mellan Skåne och Halland.

"...den förnämliga laxen, som sedan urminnes tid i stor myckenhet fångats i den berömda Karsefors i Lagan."

Teckning av Bengt Salomonsson.

Staden Ringsted, Själlands huvudort redan i slutet av heden tid, befann sig på 1100-talet i en politiskt betingad period av tilltagande storlek och betydelse. Dess kloster, tillhörande benediktinorden, var ett av de äldsta i Danmark, stiftat redan mot slutet av 1000-talet. Även dess makt och anseende befann sig under den tidrymd det gäller i starkt stigande. Tidigast år 1158 och senast 1162 — möjligheter till en noggrannare datering har icke förelegat — utställde konung Valdemar den store ett privilegiebrev för Ringsted kloster.

Brevet är avtryckt flera gånger, senast i det i skrivande stund ännu icke rentryckta *Diplomatarium Danicum* serie I band 2, såsom nr 122. Kärnan i brevet, bortsett alltså från de långa och siratliga inlednings- och avslutningsformlerna, är på det latinska originalspråket följande:

Vniuersitatis vestræ dilectioni notum fieri volo, me donasse fratribus ecclesiæ Ringstadiensis ob remedium animæ meæ meorum(que) parentum ecclesiam de Hof cum omni adiacenti reditu, prata videlicet et arua syluamque necnon

et loc(a), in quibus crescit myrtus, capturam quoque piscium, quæ euenerit omni decima die ac nocte, qualiscunque vel qualicunque arte fuerit.

Till frälsning för sin och sina förfäders själar ger Valdemar alltså till klostret kyrkan i "Hof" med allt vad därtill hör, nämligen ängar, åkrar och skog samt platser där det växer pors (*myrtus* står i äldre tid mycket ofta för *myrica*, som är den senare latinska benämningen på porsen) och den fisk som fångas vart tionde dygn.

Ett annat av Ringstedklostrets många privilegiebrev, utställt 1170 av ärkebiskop Eskil i Lund, hör in i sammanhanget. Det som här angår oss är följande stycke, utgörande en bekräftelse av det nyss citerade kungliga brevet:

Memento mei Deus in bonum, quia per nos collatum est Ecclesia sanctæ Mariæ de Ringstat, quod Monachi fratres, ibidem Deo famulantes, obtinent Capellam unam in Hallandia sitam, ad usos fraternos, cum omnibus attinentiis suis, tam piscationum infra terminos parochiæ in Hof, perpetuo iure possidendam...¹

Den politiska utveckling, som speglas i dessa och andra brev från tidevarvet, skall icke här dryftas. Den är redan utredd av Lauritz Weibull på det mest kompetenta sätt.² I stället skall vi närmare granska den icke helt oviktiga delfrågan: vad är det munkarna i S:ta Marias kloster i Ringsted genom dessa brev har blivit ägare till?

Det är tydligt, att det i kungens och ärkebiskopens brev rör sig om samma ort Hov. I det senare av dem säges detta Hov ligga i Halland. Någon Hovs socken och kyrka, "ecclesia de Hof", "parochia in Hof", finns emellertid icke i Halland enligt några andra skriftliga

källor, och därför har här uppstått ett problem. Den förste som tycks ha lagt märke till det är den danske historikern P. F. Suhm. I den postumt utkomna sjunde delen av hans Historie af Danmark, sid. 47, där frågan beröres, bekänner han emellertid, att han icke förmår lösa det. "Denne Kirke kan jeg ikke finde hverken hos Richardson eller Tuneld", dvs. dåtidens auktoriteter i fråga om Hallands historia och geografi, säger han i en not.

Faktiskt existerar det emellertid i en trakt, som — har man menat — skulle kunna komma i fråga, en Hovs socken och kyrka, nämligen i Bjäre härad i nordvästra Skåne. Man har också identifierat de båda brevens Hov med detta Hov. Man har så byggt vidare på denna grundval och trott sig kunna fastslå, att gränsen mellan Skåne och Halland under tidig medeltid i sin västliga del haft en väsentligen annan sträckning än nu, så att åtminstone den del av Bjäre härad, som fylles av Hallandsås, har hört till Halland. Den främste målsmannen för denna uppfattning är just Lauritz Weibull. I sin undersökning av Ringstedklostrets privilegier, 1941, nyttjar han uttrycket "Hovs kyrka (i Halland)". Den antydda slutsatsen tillhör ett något senare arbete, 1948, där det heter: "Halland, som i äldre tid omfattade även Bjärehalvön och sydslutningen av Hallandsåsen."³ I hans spår träder t. ex. Gunnar Olsson, som i arbetet Hallands politiska historia⁴ skriver: "Hovs socken, numera tillhörande Skåne, räknades således vid denna tid (dvs. äldre medeltiden) till Halland"; "Hovs socken på Hallandsås inom nuvarande Skåne", heter det hos honom på ett annat ställe.

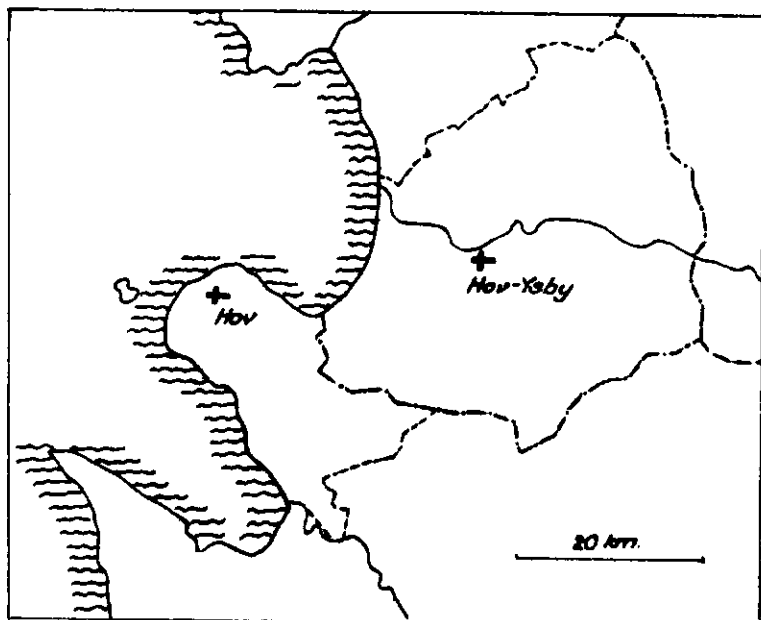
Enligt min mening är denna identi-

fiering av brevens Hov förfelad, trots att den härrör från respektive accepterats av de bästa auktoriteter. Därmed faller troligen också den därpå byggda slutsatsen angående en äldre sträckning av landskapsgränsen, en fråga som emellertid icke skall sysselsätta oss här. — Lösningen på problemet Hovs kyrka är helt visst att söka i annan riktning.

Omkring tre mil nordöst om Hov på Bjärehalvön finns ett annat Hov, vid Lagan i Ysby socken, Höks härad, alltså säkert på gammal halländsk mark. Ett märkligt faktum, som hittills veterligen ingen satt in i dess rätta sammanhang, är att Ysby sockenkyrka icke ligger i Ysby by utan på den nämnda grannbyn Hovs mark. Se kartan sid. 16. Namnet Ysby har behandlats av

Ernst Wigforss och Jöran Sahlgren, vilka i försiktiga ordalag förklarar det vara ett ursprungligt Östby, dvs. "den östra byn", räknat från det strax väster därom belägna, synbarligen äldre Hov.⁵ Jämför stavningen Ösby från 1391, 1419, 1488 och ännu senare; bortfallet av *t* liksom övergången av *ö* till *y* kan förklaras på språkhistorisk väg. Tolkningen torde vara helt evident. Där emot är det ett olöst, ja hittills icke ens dryftat problem, varför kyrkan och socknen under dessa omständigheter har namn efter den yngre byn Ysby, som aldrig har varit kyrkby. Den nuvarande bebyggelsen vid kyrkan består inte av gårdar och har i stort sett kommit till i den äldsta nu levande generationens minne.

Karta utvisande Hov i Skåne och i Halland.

Flygfoto över Ysby. Fonden upptages av Lagans flodfåra, till höger om kyrkan syns Lunnaberget.

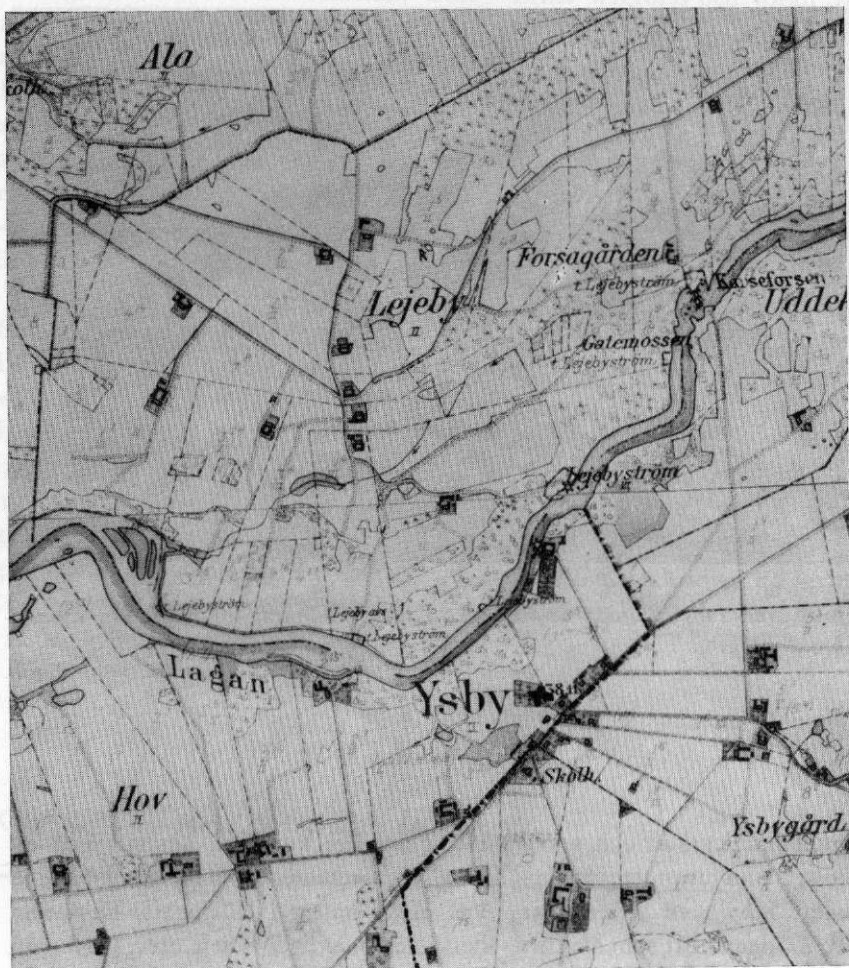
Foto AB Flygtrafik, Dals Långed.

I själva verket har kyrkan och socknen i fråga enligt min uppfattning ursprungligen hetat Hov men sedan bytt namn, och det är denna ort som åsyftas i de båda inledningsvis anförda 1100-talsbreven. Bevisningen — om jag törs kalla den så — måste emellertid föras icke på det språkliga utan på det historiskt-topografiska planet.

Som bekant har fasta i olika former brukat ingå som beståndsdel i klosterlevernet. Under perioder av fasta fick klosterfolket icke förtära kött. Det ersattes i viss mån av fisk. Denna borde ju gärna vara så smaklig som möjligt, och i dammar vid klostren odlades därför ofta sådana läckra fisksorter som karp och sutare. Man har nu svårt att tänka sig, att klosterbröderna i Ringsted skulle ha sporrats i sin fromma om-

tanke om det kungliga husets själar av en gåva bestående av t. ex. torsk fångad vid Hovs hallar i Kattegatt. Dessutom hade det onekligen varit att gå över ån efter vatten, om man ända därifrån hade hämtat en vara, som lika gärna kunde ha fåtts exempelvis i Roskildefjorden eller i Køge bugt. Möjligtvis kan man som en gissning tillfoga, att det för åttahundra år sedan sannolikt icke torde ha varit någon överväldigande tillgång på pors i Hov i Bjäre härad, som i nutiden är en åkerbruksbygd.

Nej, fisken i de gamla latinska diplomerna är förvisso den förnämliga laxen, som sedan urminnes tid i stor myckenhet har fångats i den berömda Karsefors i Lagan. Denna är Sydsveriges största och vattenrikaste flod söder om

Utdrag av ekonomiska kartan över Ysby socken i Halland.

Göta älv och Motala ström. Med en fallhöjd av betydligt över tjugo meter kastar den sig dånande och skummande utför avsatserna i sin bädd utmed Hovs marker. Utan tvivel var det det rika laxfisket som redan under stenåldern här framkallade en bosättning på flodstränderna. En numera förstörd boplatz har funnits på södra sidan i höjd med forshuvudet, en annan något längre ner på norra sidan har bevarats bättre och

utgrävdes 1938 och 1950, sistnämnda år från Lunds universitets historiska museum under ledning av professor H. Arbman.⁶ I historisk tid har laxfisket vid Karsefors varit en eftertraktad och ofta omstridd naturtillgång. En föreställning härom kan man få t. ex. genom prosten Osbecks referat av de oerhört omständliga reglerna för fångstens fördelning och redogörelse för ett rättsfall, i hans kända Beskrivning över

Laholms prosteri, från slutet av 1700-talet.⁷ Osbeck uppger, att man ”i fordnatider” skall ha fångat 100 à 150 laxar om dagen. Man kan instämma med författaren i 1667—68 års Rannsakning efter antikviteter, att detta var ”temmelig laxefische”. — Sedan 1929—30 är det urgamla laxfisket emellertid ett minne blott. Då fullbordades ett kraftstationsbygge vid Karsefors, och ingen lax simmar längre i detta vatten.

Tillsammans med öl smaksatt med pors från den halländska skogssocknens vattendrag, sjöar och mossmarker — humlen var vid denna tid ännu inte känd i Norden — har laxen utgjort en verkligt kunglig gåva och bör efter vad vi vet om klosterfolkets sinne för dylika ting ha utgjort ett högt skattat bidrag till kosthållet hos Guds och den heliga jungfruns tjänare av S:t Benedikts regel i Ringsted.

Inom parentes sagt ser detta ut att vara det äldsta litterära belägget för denna användning av pors. Arkeologer och kemister har tillsammans kunnat påvisa den redan från brons- och järnåldern, men i skrivna dokument anses den hittills ha omtalats först ett stycke in på 1200-talet.⁸

Det kan slutligen tilläggas, att det icke var ovanligt, att ett kloster ägde eget laxfiske. Herrevadskloster fick på sin tid också del av fisket i Karsefors, och Ås kloster i Viske härad hade sådant i Viskan.

Härmed öppnar sig perspektiv i olika riktningar.

De båda diskuterade 1100-talsbelägen på namnet Hov skall placeras först i den serie som avser Hov i Ysby. Denna ort är hittills tidigast känd genom ett halländskt pergamentbrev av 1336,

vari nämnes en Petrus, bonde i ”huuf”.⁹ Nu rycker detta Hov i stället fram i dagsljuset redan omkring 1160, ett mycket tidigt årtal då det gäller nordisk lokalhistoria och ortnamnsforskning. I brevet av omkring 1160 nämnes en kyrka (ecclesia) i Hov, och i det av 1170 får vi höra talas om ett kapell. Orden ecclesia och capella avser rimligtvis samma byggnad, och denna är troligen den närmaste föregångaren till den, nu så kallade Ysby kyrka. Den senare anses ha tillkommit på 1200-talet, troligen under dess förra del.¹⁰

Det är ingalunda oväntat att finna en institution för gudstjänst på en ort med namnet Hov. De kristna kyrkorna i Norden byggdes nämligen särdeles ofta för att icke säga i regel på eller vid den plats, där man redan i heden tid brukade samlas till gudsdyrkan. Och ordet Hov är i själva verket en ytterst välkänd nordisk beteckning på ett hedniskt tempel. Allra vanligast är den i Västnorden. Enbart i Norge fanns under medeltiden omkring 80 fall av osammansatt *Hof*, *at Hofi*, numera i formerna Hov, Hove. På Island finns 24 gårdar *Hof* och 13 *Hofstaðir*. Också på Färöarna finns exempel.¹¹ I Östnorden torde de vara något mindre vanliga; för Danmarks del har man rent av varit tveksam om deras förekomst.¹² Utom såsom enkelt ord uppträder Hov som led i sammansättningar, både av typen Odenshov, med den dyrkade gudens namn som förled, och med ett appellativiskt ord som efterled. På Island torde de gamla hoven på grund av knappheten på timmer i regel delvis ha uppförts av sten och grästorv. Rester av dem är därför stundom bevarade, och arkeologien har därför kommit i tillfälle att i fältet studera, hur ett hov

Ysby medeltidskyrka från väster. Detalj av vykort.

Foto Bertil Zell, Göteborg.

varit inrättat och nyttjat, och kunnat jämföra sina rön med skildringar av offerfester i den nordiska fornlitteraturen.¹³

Det nämndes nyss, att den kristna sockenkyrkan i Ysby ligger på Hovs mark. Men den ansluter sig icke till den i historisk tid kända byplatsen. Denna var, som bl. a. lantmäterihandlingarna utvisar,¹⁴ före laga skiftet belägen på samma plats något längre västerut som den där gårdarna fortfarande ligger ganska väl samlade (jämför kartan). Där var också den mesta åkerjorden samlad, och där fanns bl. a. en åker kallad Tingsåker. Det nämndes också,

att det finns vissa skäl att tro, att den nutida kyrkan efterträtt det dokumentariskt betygade 1100-talskapellet. Det finns i själva verket omständigheter, som rätt bestämt pekar i denna riktning. Vid en restaurering av Ysby kyrka för några år sedan anträffades på ett djup av 60—70 cm under korgolvet en del brända trästockar. Kol och aska fanns också på flera ställen under långhuset.¹⁵ Den naturliga förklaringen är att dessa lämningar härrör från en äldre träkyrka, och denna borde väl vara identisk med ärkebiskop Eskils kapell.

Vi vill nu pröva att draga linjen ännu längre bakåt och vågar framställa den förmodan, att kapellet i sin tur byggts på eller vid det ställe, där det hedniska hovet en gång stått. Detta kan för närvarande knappast direkt bevisas, men det förefaller vara en fruktbar tanke, att man här samlats för att anropa den makt, som uppenbarade sig i Karsefors. Vilken av de personligt fattade fornordiska gudarna den identifierades med vet vi inte. Orten heter ju enbart Hov, varken t. ex. Fröshov eller Torshov, vilka namn däremot förekommer i Norge. Denna makt var slösande givmild mot de människor, vilka där såsom fiskare sökte sitt uppehälle, men den var samtidigt grym och tog ofta de djärvas liv. Ve den som trampade fel och greps av de vilda virvlarna! — På detta sätt får man i viss mån en förklaring till att kultplatsen tydligen varit belägen icke där det senare Hov ligger utan närmare forsens översta del. Å andra sidan finns det viss anledning att förmoda, att gudadyrkan i en för ändamålet uppförd byggnad sådan som ett hov, som allmänt anses vara av relativt sent datum, här har efterträtt en kult som ägt rum i det fria. Möjligen kan man ha rätt att

gissa på en ännu närmare anslutning till forshuvudet.¹⁶ Man erinrar sig i detta sammanhang bl. a. de talrika och utomordentligt intressanta, säkert i fångstmagiskt syfte tillkomna hållristningarna vid Nämforsen i Ångermanland.¹⁷ Det finns i Norden åtminstone ett förut känt exempel på att ett vattenfall i historisk tid varit föremål för religiös dyrkan. I den isländska Landnámabóks femte kapitel omtalas en Þorsteinn Rauðnefr, son till en landnamnsman och bosatt på en gård kallad at Forsi. Om honom säges det, att han "blótaði forsinn" genom att låta bära dit och där offra all överbliven mat. Men man kan också fråga sig, om det finns något samband mellan Ysby kyr-

kas läge och den storartade utsikt man från den har över ett flera kilometer långt stycke av Lagans fortsatta lopp. Och kanske har man vid valet av plats stannat för den iögonenfallande stenhjassa, som kröner den ansehlga backe just norr om kyrkan, som i lantmäterihandlingarna kallas Lunnaberget? Ordet *hov* anses av etymologerna tidigare ha betytt "upphöjning". Det skulle ju från dessa synpunkter passa synnerligen väl ihop, om den forntida kultplatsen varit belägen just på Lunnaberget.

I allmänhet anses det, att under forntiden ett hov bestående av en byggnad hörde till en bestämd gård, ägd av en person med stor auktoritet i samhället. Det är svårt att avgöra, om det syd-

Ysby kyrkas kor, uppförd i tegel vid 1200-talets mitt.

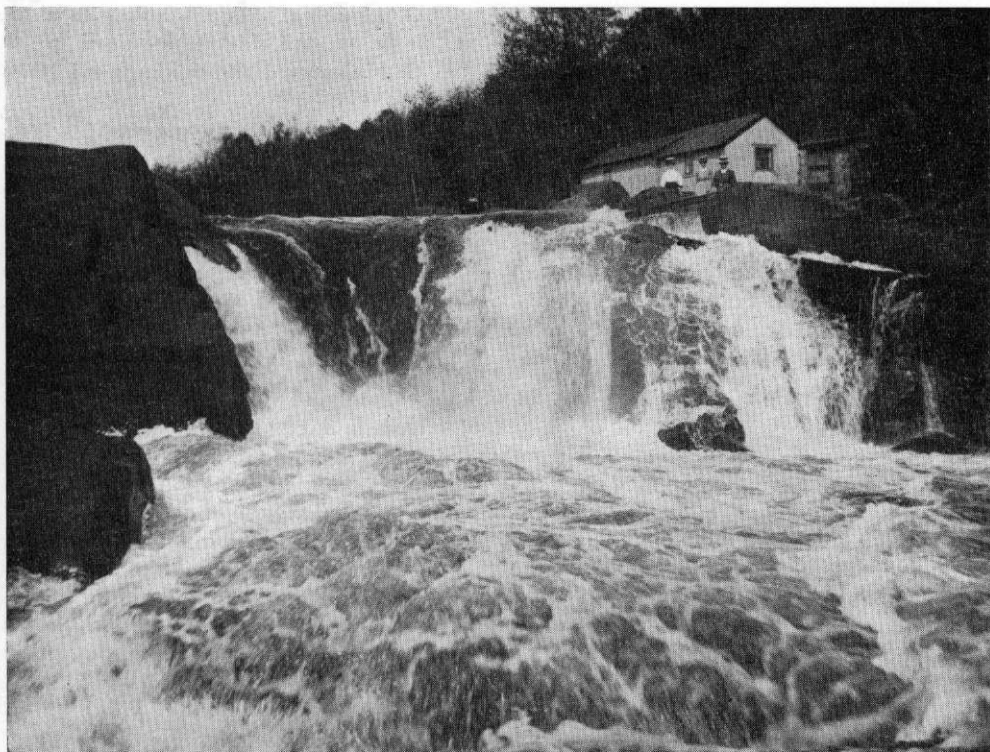
Efter foto i Hallands museum,
Halmstad.

halländska Hov i detta avseende går in i schemat, allra helst som vi inte anser oss kunna med full bestämdhet uttala oss om hovets beskaffenhet. I ett originalbrev på pergament av den 10 juli 1419 talas det om "Hoffs gardh och godhs i Halland",¹⁸ vilket skulle kunna tyda på att bebyggelsen Hov ännu vid denna tid bestod av en enda gård eller åtminstone hade en som i betydelse stod långt från de övriga.

Ännu en detalj kan kanske passas in i det mönster jag sökt teckna. På nordsidan av Lagan ligger i Laholms landsförsamling byn Ala. Namnet Ala är ett av de många, i vilka man velat se ett forngermanskt ord *alb-* "tempel". I detta fall är det Sahlgren, som — med en viss försiktighet i formuleringen — föreslår att uppfatta Ala som pluralis av detta ord.¹⁹ Avståndet fågelvägen mellan Karsefors och Ala är endast drygt två kilometer. Den språkliga bedömningen av det namnstoff som Ala representerar är synnerligen vanskelig, och den har hittills i endast ringa mån fått stöd genom motsvarande forskning på den historisk-arkeologiska sidan. Kanske kan ovanstående lilla undersökning öka sannolikheten för förekomst av ett gammalt kultställe nummer två i inslutning till Karsefors. Eller man skulle kanske hellre kasta om ordningen mellan dem: åtminstone som typ tillhör Ala ett tidigare åldersskikt än Hov. Mittöver Lagan från Hov räknat ligger Lejeby, som rimligtvis ursprungligen är en del av Ala. Det har redan från andra håll påpekats, att det i Lejeby finns en mängd fornminnen från skilda tider.²⁰ Emellertid måste det framhållas, att noggranna arkeologiska undersökningar av ett betydligt större område än hittills

är nödvändiga, för att de här omtalade spridda detaljerna skall kunna slutgiltigt sammanfogas till en större bild.

Upphovet till problematiken kring "Hovs kyrka i Halland" var den omständigheten, att kyrkan och socknen en gång bytt namn. Detta synes ha skett mellan slutet av 1100-talet och slutet av 1300-talet, då "Ösby kyrkä" första gången omtalas.²¹ Orsaken ser alltså icke ut att vara, att de första generationernas kristna skulle ha avskytt den fräna lukt av hedendom, som står kring namnet Hov. Det ser mera ut, som om den senare uppkomna åkerbrukarbyn Ysby, som utbredd sig över allt större arealer inåt land, hade vuxit förbi Hov, som av ålder var knutet till landremsan närmast floden. I den äldsta svenska jordeboken över Halland, 1646, är Hov tre hela hemman, medan Ysby trots handikappet har hunnit uppnå en storlek av fyra hela och tre halva. 1603 års mantalslängd, den äldsta bevarade, upptager för Ysby 10 fästebönder och 1 husman, för Hov endast 3 resp. 1 samt ett bol. — Härtill har så under medeltidens lopp undan för undan kommit de gårdar och byar, som betecknar den odlade bygdens ytterligare tillväxt inåt skogstrakterna. För dess bebyggare associerades Ysby snarare än Hov med kyrkan och platsen närmast däromkring. En dylik förskjutning av en bygds tyngdpunkt saknar ingalunda motstycken. Men mera sällan har den åtminstone i Sydskandinavien lett till att en kyrka och socken bytt namn. Från Norge har vi däremot, såsom Magnus Olsen visat,²² ganska många exempel just på att Hov som sockenbeteckning efterträtts av namn på rikare, expanderande bygder.

Karsefors i Lagan från Ysbysidan, den södra fåran.

Foto Edvin Nilsson omkring 1910.

NOTER OCH LITTERATURANVISNINGAR

¹ Dänische Bibliothec 3 (Copenhagen und Leipzig 1739) s. 138.

² L. Weibull, Ringstedklostrets privilegier 1135—1225, Scandia 14 (1941) s. 57—73; även i dens., Nordisk historia II (1948) s. 293—310.

³ L. Weibull, Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274, Lunds domkyrkas historia I (1946) s. 152; även i dens., Nordisk historia II s. 441 ff.

⁴ I Hallands historia I (1954) s. 209—431.

⁵ E. Wigforss, Södra Hallands folkmål (1913—18) s. 180, Sahlgren, Ortnamnen i Hallands län 1 (1948) s. 69.

⁶ H. Arbman i Hallands historia I s. 183—201.

⁷ P. Osbeck, Utkast til en beskrifning öfver

Laholms prosteri 1796 (Svenska bygder i äldre beskrivningar utg. av Jöran Sahlgren. Halland I, utg. av Bert Möller 1922) s. 55 ff.

⁸ Om pors som smaktillsats vid ölbrygning se N. v. Hofsten, Eddadikternas djur och växter (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs-akademien 30, 1957), s. 54 och i synnerhet dens., Pors och andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tid (samma skriftseries nr 36, 1960), särsk. s. 20 ff.

⁹ Svenskt diplomatarium 4 s. 508.

¹⁰ Om dateringen av Ysby kyrka se S. Gunnäs i Läsestycken om Halland utg. av K. Knutsson och A. Fr. Österberg (Gleerups böcker för hembygdsundervisning 2, 1920), s. 182; J. Stenung i Halland, utg. av G. Ahlberg och E. Lindälv (1925), s. 186.

¹¹ M. Olsen, Hedenske kultminder i norske stedsnavne (1915); artikeln Hof og horg i

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 7 (1962) sp. 8 ff.; Chr. Matras i Nordisk kultur 5 (1939) s. 56 ff.

¹² G. Knudsen i Nordisk kultur 26 (1942) s. 37, Kr. Hald, Vore stednavne (1950) s. 244 f., Kulturhistoriskt lexikon anf. st.

¹³ D. Bruun och F. Jönsson i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1909 s. 245ff.

¹⁴ Ysby socken akt 26 i Hallands läns lantmäterikontr i Halmstad (taxeringsinstrument upprättat 1833 av H. Fr. Löhr).

¹⁵ Meddelande från teol. dr Bror Jansson, som vid restaureringstillfället gjorde egen undersökning på platsen.

¹⁶ O. Lundberg i Nordisk kultur 26 s. 47, 55.

¹⁷ G. Hallström, Hällristningarna vid Nämforsen (1945).

¹⁸ Svensk diplomatarium ny serie 3 s. 480.

¹⁹ Ortnamnen i Hallands län 1 s. 35.

²⁰ En populär framställning med en del iakttagelser har givits av B. Jansson i Laholms tidnings julläsning 1942.

²¹ Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve... udg. af C. Molbech og N. M. Petersen (1858) s. 25.

²² Anf. arb. s. 165 ff.

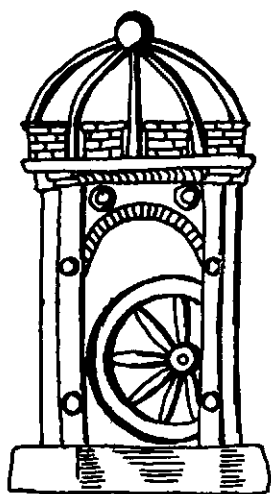

Kung Valdemar gav till munkarna i Ringsted kyrkan i Hof, med allt vad därtill hörde, bl. a. ängar där det växte pors, en viktig växt vid ölbrygningen under medeltiden.

Kvarnstaden Vä

Av Egon Thun

Tack vare schaktningar för vatten- och avloppsledningar, kartlägges f. n. den medeltida och förhistoriska bebyggelsen i Vä. Ale ger här en dagsaktuell rapport från de pågående undersökningarna. Assistent Egon Thun kan med stöd av spadens vittnesbörd påvisa kvarnhanteringens betydelse för denna medeltida stad, som bar kvarnhjulet i sitt stadssigill.

Porttornet med hjulet som återfinnes i Vä stads sigill har tecknats av Bengt Salomonsson.

Staden Vä brändes 1612 av svenska trupper. Efter denna händelse förbjöd Christian IV stadens återuppförande. Även Åhus stadsprivilegier upphävdes vid denna tid och Kristianstad grundades i de båda medeltidsstädernas ställe. Det första kända privilegiebrevet för Vä är från 1251, men platsens historia

går långt tillbaka i tiden. Vid arkeologiska undersökningar under åren 1945 och 1946 påträffades väster om nuvarande kyrkbyn lämningar av en bosättning från romersk järnålder och ända fram i 1000-talet. Även vid de nu pågående undersökningarna inom det forna stadsområdet, som föranletts av ett

omfattande anläggningsarbete för vatten och avlopp, har spåren påträffats efter en bebyggelse före stadstiden. (Jmf notis i ALE nr 3, 1962). På krönet av höjdsträckningen, i närheten av den plats, där Mariakyrkan senare byggdes, har således en samling enkla, i marken nedgrävda hyddor, s. k. grop-hus, från järnålderns slutskede legat.

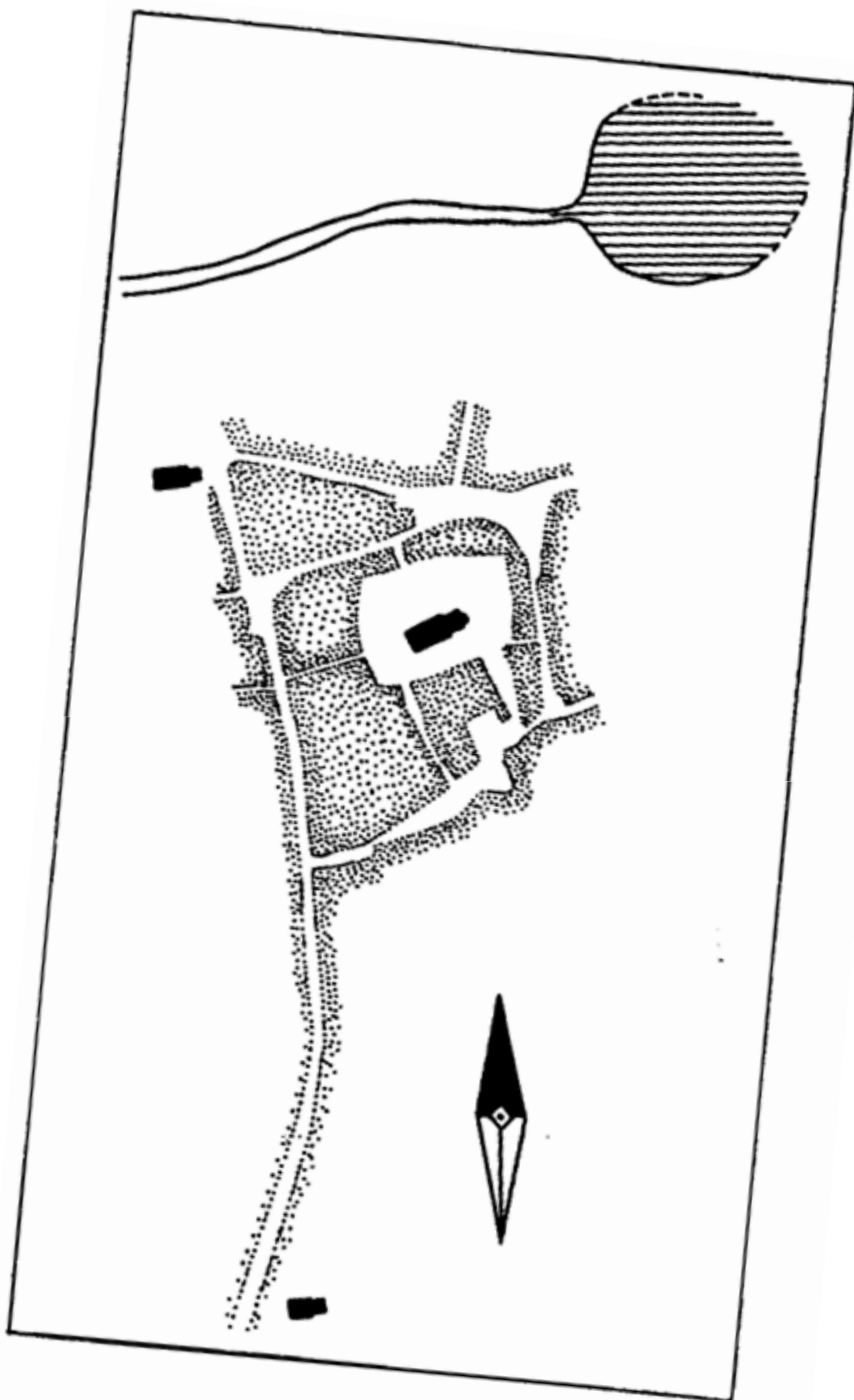
Förstörelsen 1612 har sannolikt varit grundlig. Därom vittnar inte minst de kraftiga brandlagren, rester av den bebyggelse, som vid stadstidens slut legat på sluttningen norr om Mariakyrkan ned mot Kyrkbäcken. Detta vattendrag är i dag nästan uttorkat, men har under medeltiden haft en betydande bredd. Redan vid 1945—46 års grävning konstaterades, att vattenflödet en gång varit avsevärt rikligare och vid de nu aktuella undersökningarna har strax öster om landsvägsbron djupa torvlager påträffats, som säger oss, att här stått en vattensamling av minst femtio meters bredd. Anledningen till att en så vid vattensamling kunnat bildas av Vä-ån under medeltiden måste vara uppdämning. Här har alltså funnits en kvarndamm. De fynd som vid den senaste utgrävningen gjorts tyder på att uppdämningen bör ha skett redan un-

der 1200-talet. Fram på 1500-talet hade det emellertid blivit torr mark, där dammen tidigare legat och bebyggelse utbredde sig över området. Kanske skall detta förstås som ett tecken på att kvarnhanteringen mot slutet av stadstiden börjat att avta i betydelse.

Att kvarndriften under medeltiden varit en viktig näring i Vä framgår utom av de arkeologiska resultaten även med full tydlighet av de historiska källorna. Ett kungligt brev från 1200-talets senare hälft visar, att kungen då hade inkomsterna av kvarnhanteringen i staden — borgarna förbjöds att inneha annat än handkvarnar. 1508 fick de emellertid överta den kvarn kronan haft. En märklig historisk källa är det på 1500-talshandlingar bevarade stadssigillet, som föreställer en av tinnar krönt stadsport och innanför denna ett till hälften dolt hjul. Får detta hjul tolkas som ett kvarnhjul skänker ju sigillet den skarpaste relief åt kvarnnäringens betydelse för Vä stad. De heraldiska symbolerna uttrycker på sitt sätt, att malningen borde ske inom stadens port och tull.

I en nyligen utkommen avhandling har Sven B. Ek visat, att mölleplikt-institutionen vunnit insteg i Norden

Vä under stadstiden med ån och kvarndammen, de tre kyrkorna och ett system av sträden. Det sistnämnda är schematiskt rekonstruerat med hjälp av en 1700-talskarta och en inventering av borgarhusens kvarstående källare (Stjernquist, B., Vä under järnåldern, pl. I). I likhet med många andra medeltidsstäder kan Vä från början ha haft en öppen (men sedermera bebyggd) triangulär torgplats framför en av kyrkorna, S. Gertrud.

under tidig medeltid och han har därvid bl. a. anført det ovannämnda Väbrevet från 1200-talet. När nu kungen är jordägaren, blir traktens bönder således tvungna att underkasta sig ett kungligt kvarnmonopol. Vä har legat på kunglig mark liksom Tommarp, den andra tidigmedeltida östskånska staden. Båda platserna är upptagna i Kungalevlslistan i Valdemars jordebok. Det vore frestande att anta ett ursprungligt kungligt inflytande på kvarnhanteringen även i Tommarps-ån mot bakgrunden av det bekanta privilegiebrevet för Tommarps kloster 1161, i vilket klostret av kung Valdemar tillerkännes fem möllor i ån. Något bevis för att kronan drivit kvarnarna i Tommarp före 1161 utgör brevet likväl inte men förekomsten av dessa möllor är ändå av intresse. Även Tommarp har varit en "kvarnstad" och kvarnrätten har vilat på kungliga privilegier.

Bakom de skånska städernas äldsta utveckling har spårats ett kungligt initiativ. Särskilt Ragnar Blomqvist har för Lunds vidkommande understrukit kungen-myntherrens intresse av ett livligt varuutbyte på handelsorten. Även kyrkan och ärkebiskopen har antagits främja stadsväsendet. När det gäller övriga stadsskapande faktorer är forskningen i ännu högre grad hänvisad till hypoteser. Vilka ekonomiska, geografiska och historiska skäl ligger till grund för de äldsta skånska städernas läge inne i landet på ett avstånd av över en mil från kusterna? Till skillnad från vikingatidens på fjärrhandel inriktade städer av typ Birka och Hedeby synes Lund, Vä och Tommarp ha varit lokala centra för handeln i sedan länge odlade bygder. Det enda till en början främ-

mande elementet utgöres av det kyrkliga inslaget.

Vid Vä har ju en boplatz funnits före den medeltida staden, men även om en kontinuerlig bosättning skulle kunna påvisas här — vilket ännu ej är arkeologiskt belagt — är det ett undantag, att en tidigmedeltida stad vuxit upp på platsen för en vikingatida bebyggelse. Om man antar, såsom ofta göres, att de skånska städerna uppstått vid viktiga vägkorsningar eller vid vadställen, möter genast den svårigheten, att vi inget kan veta om vilka vägar, som var viktiga före stadsgrundandets tid. Vad man antagit om ett tidigt vägsystem beror av slutsatser, som i hög grad vilar på medeltida förhållanden. Det ligger också nära till hands att tänka sig, att redan existerande städer kan attrahera vägar.

Vetskapen om att Vä-ån och Tommarps-ån väl lämpat sig för kvarndrift och en jämförelse mellan Skånes tre medeltida inlandsstäders läge ger oss anledning foga ytterligare en hypotes till de föregående: den nämligen att förutsättningarna för kvarndrift spelat en roll för dessa städers lokalisering. Även Lund har ju legat vid vattedrag. Staden är visserligen belägen två kilometer från Höje å men under medeltiden har den, som Hans Erlandsson och Ragnar Blomqvist påvisat, genomflutits av bäckar, som på sina ställen vidgat sig till pölar eller dammar. Läget har erbjudit goda möjligheter för kvarnhanteringen, nivåskillnaden i Lund är exceptionellt stor och har inom det medeltida stadsområdet varit omkring tjugo meter. Ett starkt strömdrag bör ju i hög grad ha underlättat utnyttjandet av vattenkraften. Även Vä-ån torde ha haft ett ganska stritt lopp just där

staden kommit att ligga — Vä är beläget på själva övergången mellan Linderödsåsens utlöpare och slätten. Tommarps-ån, slutligen, har likaledes haft goda naturliga förutsättningar med riklig vattentillgång. Ännu i dag har den ställvis strömt vatten. Det överensstämmande läget och de likartade näringsgeografiska förutsättningarna betyder ej, att de tre städerna är samtida. Varken i Vä eller Tommarp har det lyckats att påvisa en bebyggelse under 1000-talet av stadsmässig karaktär. För Väs del är det ännu för tidigt att ur det arkeologiska materialet dra några

säkra slutsatser; möjligen kan fortsatta undersökningar inom det gamla stadsområdet ge oss nya upplysningar.

Endast i ringa grad har medeltidsarkeologin uppmärksammat den kvarnhatering, som varit knuten till de gamla städerna. Det ligger i sakens natur, att det är dammarnas gyttje- och torvavlagringar, som är de tydligaste spåren efter en kvarnhantering men det är sannolikt också värt att pröva om ej något av fördämningarnas träkonstruktioner för att inte tala om själva skvaltorna eller hjulkvarnarna kunde vara bevarat till vår tid.

Ett av de i vinter upptagna schakten i Vä. Resterna efter de primitiva förhistoriska eller tidigmedeltida husen tecknar sig som mörka gropar i schaktkanten.

Foto förf.

LITTERATUR

- Stjernqvist, B., Vä under järnåldern, 1951.
 Ek, Sven B., Väderkvarnar och vattenmøllor, 1962.
 Kong Valdemars Jordebog, utg. av S. Aakjaer, 1926—1943.
 Weibull, L., Valdemar I:s privilegier för Tommarps kloster, Scandia XV, 1943.
 Wallin, C., Årkebiskop Eskil som klosterstiftare, Scandia XXVII, 1961.
 Blomqvist, R., Tusentalets Lund, 1941.
 Sandblad, N. G., Skånsk stadsplane-konst och stadsarkitektur intill 1658, 1949.
 Erlandsson, H., Vattendragen och den äldsta bebyggelsen i Lund, 1932.
 Steensberg, A., Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år, 1952.
 Edelberg, L. och Bencard, M., Ribes lod. Skalk nr. 3, 1962.

ANMÄRKNING

Sedan denna artikel skrevs har redogörelsen för Thule-grävningen i Lund, 1961, publicerats. I detta material finns enligt min mening belägg för en tidig kvarndrift i Lund: Blomqvist, R. och Mårtensson, A. W., Thulegrävningen 1961, *Archaeologica lundensia* II, 1963, fig. 96 m. fl. (jfr även af Ugglas, C., Lödöse, 1931, fig. 190 m. fl.).

Grävmaskinen arbetar sig fram genom medeltidsstadens svarta kulturlager. Men dessförinnan har arkeologerna fingrävt genom husgrunder och gatunivåer.

Foto förf.

Sture Bolin död

Efter teckning av
Bror Chronander 1944.

En skånsk historiker har gått bort. Fredagen den 1 februari 1963 avled Sture Bolin, professor i historia vid Lunds Universitet i en ålder av 62 år.

Mest känd var Sture Bolin för sina undersökningar i internationell historia. En tungt vägande insats har han emellertid också gjort i forskningen över de skånska landskapens historia före försvenskningstiden. Dessa undersökningar, som publicerats under titeln *Skånelands historia*, I—II, Lund 1930—1933, utgör resultatet av den vidsträckt föreläsungsverksamhet, som dåvarande docenten Bolin ägnade sig åt. Tillika var *"Skånelands historia"* den första större populära sammanfattningen av de

källkritiska undersökningar, som Bolin och hans föregångare, dansken Erik Arup och lundabröderna Lauritz och Curt Weibull, företagit i förhistorisk och tidigmedeltida nordisk historia med speciell anknytning till Skåneland, d. v. s. Skåne, Halland och Blekinge.

Den första delen behandlar den förhistoriska tiden och här görs klara ställningstaganden i den arkeologiska debatten. I den andra delen har Bolin som underlag för sin framställning av den tidigmedeltida sydsvenska historien haft en rikligare tillgång till skriftliga källor. Bolins skildring av det politiska händelseförloppet, som till väsentliga delar är den ännu gällande, har till

förutsättning den förändrade synen på det skriftliga källbeståndet: i olikhet mot tidigare skjuts de yngre, mer utförliga och litterärt högstående källorna i bakgrunden och de äldre och torftigare källorna får bilda den fasta grund, på vilken rekonstruktionen av det politiska händelseförloppet vilar.

Vid sidan av den politiska utvecklingen uppehåller sig Bolin utförligt vid den sociala, ekonomiska och allmänskulturella historien. I dessa avsnitt framför Bolin idéer och uppslag, som det blir en kommande forsknings uppgift att pröva och bygga vidare på.

Tanken att man borde söka belysa Skånelagens bestämmelser med utgångspunkt från en senare tids material, kartor, sockenbeskrivningar och kyrkoarkivalier upphörde aldrig att fascinera Sture Bolin. Under de sista månaderna av sitt liv arbetade han med iver och entusiasm för att den bort-

gångne skåneforskaren Gösta Nordholms efterlämnade undersökningar i sådant material skulle göras tillgängliga i tryck.

Även senare perioder i Skånes historia intresserade Sture Bolin. Sålunda gav han ett personligt färgat bidrag till skånsk emigrationshistoria genom den lilla boken *En skånsk prästson i Amerika*, Lund 1960, där han publicerade en serie amerikabrev, skrivna 1856—1866 av en utvandrad medlem av Bolins mödernesläkt, de begåvade och originella Wallengrenarna.

Sitt stora intresse för Skånelands historia manifesterade Sture Bolin vid återuppväxandet av Skånes historiska och arkeologiska förening och det var en självklarhet, att han skulle inväljas i föreningens styrelse. Redaktionen har genom att här omtrycka professor Erik Lönnroths nekrolog i *Dagens Nyheter* den 2 februari 1963 velat hufvudsakligen minnet av en stor skånsk historiker.

*

*

*

Det första intrycket av Sture Bolin blev för mig alltid bestående.

Han sköt in genom föreläsningssalens dörr och upp i katedern, fladdrade till med kroppens överdel och började tala. Det han sade var förvirrande, mycket lärt och skenbart osammanhängande. Så blev det plötsligt rymd över alltsamman, eller rättare sagt man befann sig själv försatt till en rymd av abstrakt, strängt logiskt tänkande, där Sture Bolin utförde en sorts svalflykt med blixtnabba tvärvändningar och gälla, entusiastiska lockrop. Och hans åhörare, eller rättare sagt de åhörare som kunde följa med, satt trollebundna, ohjälpligt förvandlade till rundningsmärken i denna celesta uppvisning och med en gryende längtan att någon gång på egen hand kunna utföra något, som avlägset liknade denna otvungna flykt

högt över jordens mångfald av förvirrande faktiska företeelser.

Han var ung docent på den tiden. Vi satt efter föreläsningarna och skrev textkritiska utkast på marmorbordet i ett kafé, vars standard gjorde detta möjligt. Sture Bolin var en utomordentlig akademisk lärare på ett avancerat plan i en liten krets av elever. Han var typen för en forskningshandledare, som skulle ha haft en stor stab och ett institut till sitt förfogande. Men sådant fanns inte — och finns alltså inte — för en historiker, även om han som Sture Bolin är en världsstjärna. Och så skulle hans institut förstås helst ha haft sin arbetstid mellan klockan 7 eftermiddagen och 4 förmiddagen. Sture Bolins dygnsrytm var sådan, och det fanns de som inte orkade med den.

Som vetenskapsman var han från

början till slut särpräglad, unik, ojämförlig. Han var realstudent med matematisk intresseinriktning och blev historiker med inriktning på de dunklaste av alla perioder: tidig medeltid och sen nutid. När han var på lättsinnigt humör förklarade han sin specialisering med att han måste undvika arkiv, eftersom man inte fick röka där. Den verkliga förklaringen var, att hans speciella förening av spekulativ sifferfantasi och logiskt arbetande källkritik kom till full utveckling endast när han var hänvisad till sparsamt och svårtytt källmaterial. Han var en av Lauritz och Curt Weibulls tidigaste lärjungar, gripen av den radikala källkritikens möjligheter till stora omgestaltningar av tidig europeisk historia. Han var också Falstaff Fakirs kusinbarn: de osannolikaste associationer var för honom det naturligaste i världen. Det som föll sig allra naturligast och mest lockande för honom var att göra förhistoriska perioder historiska genom statistiska beräkningar över mynt, funna i jorden. Hans doktorsavhandling från 1926, "Fynden av romerska mynt i det fria Germanien", tolkade systematiskt skattfynden från romersk järnålder och folkvandringstid som vittnesbörd om krig och ödeläggelse. Han kunde på så vis skissera en karta över krigshändelser i Nordens okända folkvandringstid. Han kunde också genom analyser av själva mynten och deras fyndomständigheter dra slutsatser om handelsförbindelser och handelsvägar. Det var en banbrytande insats, som har burit rika frukter.

Sture Bolin skrev ett stort och skarpsinnigt arbete om Skandinavians äldsta historieforskning, utgivet 1931, där han med utomordentligt komplicerade käll-

kritiska analyser redde ut den annalistiska historieskrivningens tillkomsthistoria i Danmark och Sverige och dess samband med tidigare krönikeverk. Han skrev också mindre källstudier och gjorde t. o. m. en utflykt till propagandavisdiktningen i Karl XII:s Sverige. Men matematiska beräkningar och framför allt numismatisk historia förblev alltid hans huvudintresse. Han rekonstruerade förlorade siffervärden i Valdemar Sejrs jordebok med hjälp av diofantiska ekvationer. Han skrev en bok om Ledung och frälse 1934 och ett jättelikt, ännu outgivet utkast till en Nordens och Östersjöområdets ekonomiska historia under vikingatiden. Ett brottstycke av det arbetet var hans installationsföreläsning "Muhammed, Karl den store och Rurik", som gjorde internationell sensation och som drog upp konturerna till en världshandel på 800- och 900-talen, stimulerad av en ström av silver från gruvor i Afghanistan. Denna handel exploaterades av skandinaviska köpmän och bildade bakgrund till vikingarnas expansiva företagsamhet. Sent omsider avsatte Bolins myntforskningar det färdiga, stora arbetet "State and Currency in the Roman Empire", utgivet 1958, grundläggande för all nutida vetenskaplig diskussion om det antika penningväsendet. Det innehåller bland mycket annat en ekonomisk-historisk underbyggd modifikation av Greshams lag. Hans stora livsverk om det medeltida penningväsendet har förblivit outgivet.

Ett mellanspel i Sture Bolins författarskap var hans studie över det senare 1930-talets europeiska storpolitik, "Det ensidiga våldet" utgiven 1944. Det var framsprunget ur hans lidelsefulla engagemang i världshändelserna; han var i

ungdomen högerradikal, påverkad av franska högerteoretiker, men blev under Hitlertiden övertygad antinazist. Varken den ena eller den andra politiska inställningen fick emellertid komma fram i hans författarskap, där han som god historiker lät källorna avlägga sina egna vittnesbörd. Det vittnar gott om hans kritiska precision, att de synpunkter han lade fram i "Det ensidiga våldet" har stått sig förvånande bra trots den ström av dokument och memoarer, som har offentliggjorts efter krigsslutet. Bolin höll styvt på att medeltida källkritik var den idealiska skolningen för en nutidshistoriker. Ännu för några dagar sedan inskräpte han med djupt allvar denna sin övertygelse vid det sista samtal jag hade med honom.

Denne store forskare var en sällsynt

charmerande människa i en spårlös och svårangepassad stil, som var helt hans egen. Han var varm, öppen och omedelbar som ett barn, kunde vara kinkig som ett barn, hjälplös med praktiska realiteter, men obrottsligt hederlig och naturligt vänlig. Ingen kunde ge sig själv så helt i samtal, utan beräkning eller baktankar, generös med sina känslor och sitt skarpsinne. Det är omöjligt att tänka på honom med försök att få en klar och definitiv avståndsbild. En svala i flykten är mera flykt än gestalt. Sture Bolins tanke kommer att leva långt efter dem, som nu bevarar minnet av hans ivriga röst, nervösa rörelser och varma, förbehållslösa leende.

Erik Lönnroth.

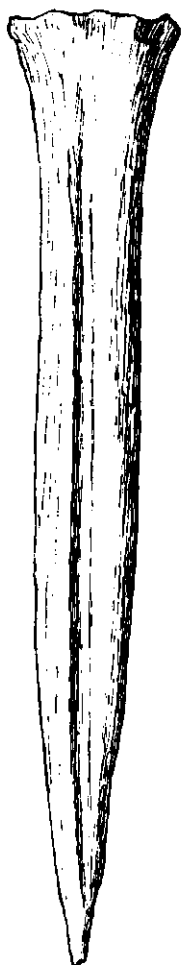
UTGRÄVT

Den första skånska renjägarboplatsen i Segebro har tidigare presenterats i ALE (1961). I december 1962 avslutades en stor undersökning av en något yngre boplats, intill Segebro, den s. k. *Arlöv* I-boplatsen. Grävningen bekostades av Malmö stad, som planerar bebyggelse på området. Frågan är om man inte kan uppfatta den nya *Arlöv*-boplatsen som den plats dit stenåldersfolket flyttade sedan Segebroområdet blivit obeboligt genom havshöjningen. Segebro ligger över en meter lägre än *Arlöv* I.

Fynden av flinta och sten på *Arlöv*-boplatsen består av kärnyxor, handtagskärnor, några mikroliter, tvärpilar, sticklar, spån, mikrospån etc samt trindyxor. Bland föremålen av organiskt material kan nämnas hornyx, fågelpilar, benprylar och fragment av en mjärde samt bearbetat trä. Bosättningen är från slutet av äldre stenåldern och ligger kronologiskt strax före en sådan boplats som Soldatorpet i Limhamn. Ingenting varken keramik eller husdjursben tyder på kontakt med jordbrukare. Utgrävningsmaterialet är

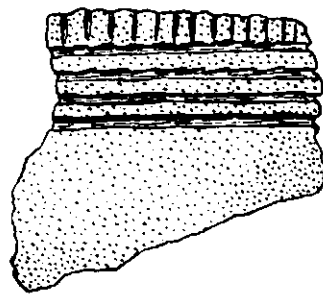
viktigt ur kulturhistorisk och vetenskaplig synpunkt genom att det inte påträffades spår av varken tidigare eller senare bosättningar på platsen. Att ingen inblandning av senare föremål finns har sin grund i att boplatsens utkastningslager blivit täckta av mäktiga sandskikt från det stigande Öresund. Man har från de sandtäckta delarna av boplatsen således ett "rent" fyndmaterial från ett kort avsnitt av den äldre stenålderns slutfas. Värdet av undersökningen ökas genom att en stor mängd ben av fisk, fågel och däggdjur påträffades. Dessa kommer att ge en bild av den del av faunan som jagats och fångats då boplatsen var bebodd.

Under hösten 1962 avslutades en annan, också ganska omfattande boplatsundersökning. Det var den i förra numret av ALE omnämnda utgrävningen vid *Svenstorp* på Skabersjö gods. Vid utgrävningen, som gav viktiga bidrag till kännedomen om den tidiga s. k. trattbägarkulturen i Skåne, undersöktes ett 15-tal gropar. De flesta av dessa var stenålderssandtag, vilka efter nytt-

Ovan: En benpryl från stenåldersboplatsen i Arlöv. Naturlig storlek.

jandet använts som avfallsgropar. Dessutom undersöktes ett ovanpå groparna liggande kulturlager vilket gav fynd av samma slag som groparna. — Fynden, flintredskap och lerkärlsbitar, visar att en bosättning funnits här under tidig-neolitisk tid, eller med den gamla benämningen döstid, (bebyggelsen är alltså äldre än vad som uppgavs i förra numret). Tidigneolitisk tid uppdelas i A, B och C-faserna. Bebyggelsen vid Svenstorp tillhör C-fasen. En dansk forskare, professor C. J. Becker har kunnat fastställa, att det under denna tid fanns lokala grupper av trattbägar-kulturen, vår första neolitiska kultur. Invånarna på Svenstorphöjden har, visar lerkärlsbitarna, haft mest kontakt med en icke megalitisk, själländsk lokalgrupp, helt naturligt med tanke på geografien. — Både spets- och tun-nackiga yxor påträffades i Svenstorp, vilket visar att den spetsnackiga yxan, som är vanligast i Skåne, varit i bruk långt fram i tiden och inte blott under trattbägar-kulturens tidigaste fas, sådan den är känd från Oxiehöjden. Ut-grävningen bekostades välvilligt helt av AB. Skabersjö Industrier.

Till höger: En myrningsbit av lerkärl till-varatagen vid utgrävningarna på stenålders-boplatsen i Svenstorp. Naturlig storlek.

Ett boplatsoområde från sennecolitishtid upptäcktes nyligen av docent Märta Strömberg i *Furulund* i samband med en annan undersökning. Området har nu genom amanuensen Ingeborg Tilander vid Lunds Universitets Historiska Museum delvis blivit utgrävt. Grävningsområdet var svårt skadat genom plöjningar men ett flertal härdrester och fynd av flintredskap och keramik kan noteras. Undersökningen är av särskilt intresse eftersom boplatser från denna tid är ytterst sällsynta.

Den arkeologiska aktiviteten i Vä har under senaste året varit livlig. De pågående undersökningarna inom det gamla stadområdet presenteras i en särskild artikel på sid 23 av Egon Thun. Men även förhistoriska undersökningar har utförts inom socknen. Det är ett gravfält från övergångstiden mellan brons- och järnålder strax söder om den gamla staden Vä på fastigheten Vä 147: 1.

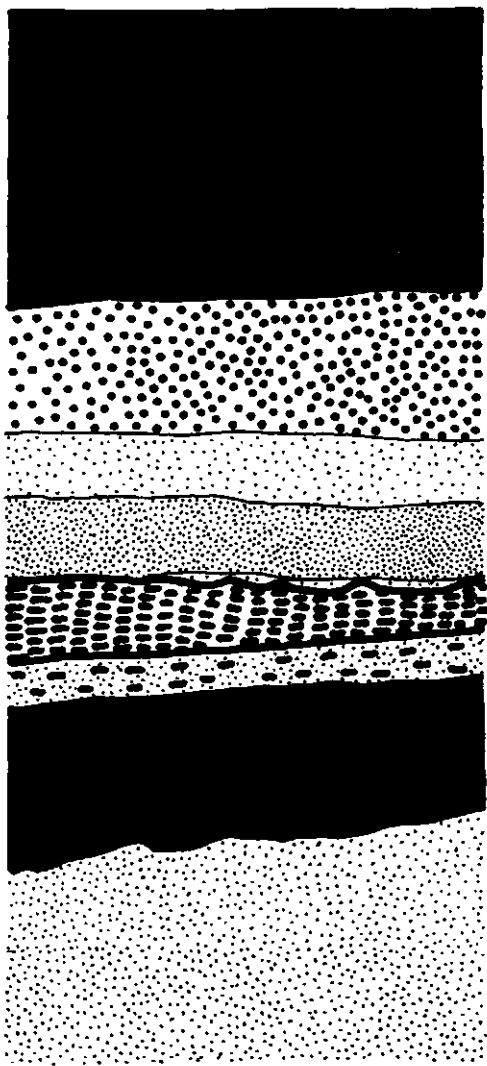
Anledningen till undersökning var en planerad utvidgning av AB Skånska Cements grustag på platsen. På gravfältet har museet tidigare utgrävt ett 30-tal gravar, huvudsakligen urnegravar från bronsåldern. Höstens undersökning berörde västra och norra delen av gravfältet och leddes av assistent Rolf Petré.

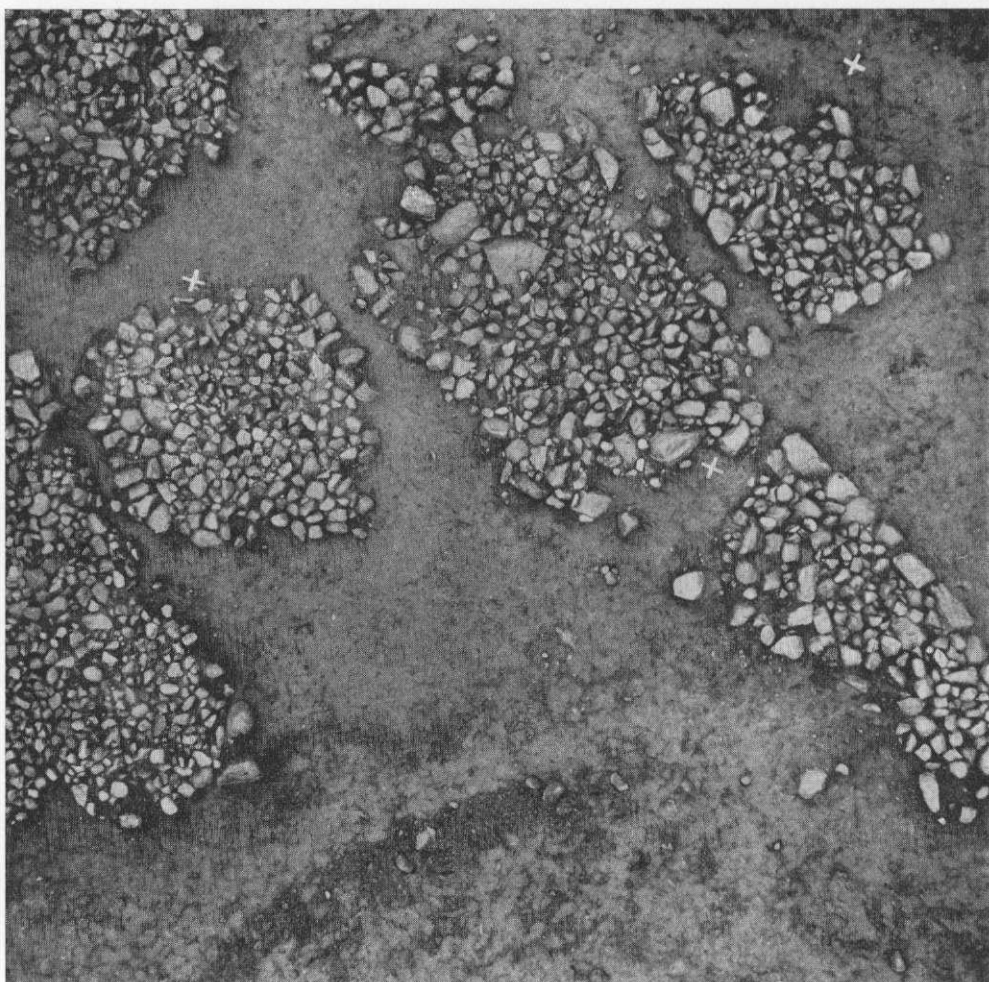
Vid undersökningen påträffades utöver urnegravar från bronsåldern ett tiotal flata rösen, runda och fyrkantiga. Vidare utgrävdes nära 70 små gropar med sotblandad sand, troligen spår av en äldre bebyggelse på platsen.

Hälften av dessa rösen hann undersökas, innan vintern satte stopp för utgrävningen. Under stenläggningarna fanns dels brandflak eller gropar med sot och brända ben, dels urnegravar.

Urnorna liknade till formen de tidigare funna, men avvek en smula ifråga om godset och ytbehandlingen. Ingen av

Ett utsnitt av en schaktvägg från utgrävningen i Arlöv efter Bengt Salomonssons teckning. Profilen visar följande lager från ovan: odlingslager, grov sand, finare sand, fin sand, obetydligt lerlager, gyttja (fyndlager), gyttjeblandad sand (fyndlager), torv, senglacial sand.

Från utgrävningen av bronsåldersgravfältet i Vä. Bilden är tagen från 14 meters höjd med fototorn. De genom plöjning delvis skadade stensättningarna har en närmast rektangulär form och ligger kant i kant. Ovan mark var dessa gravar icke synliga och således helt okända. Foto: Lunds Universitets Historiska Museum.

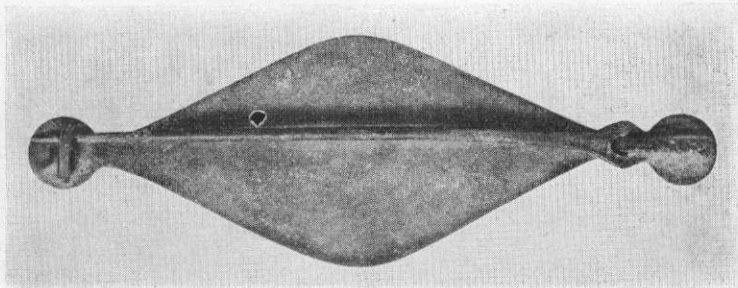
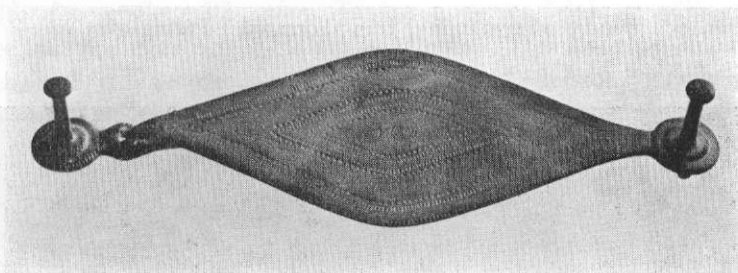
dessas gravar har ännu kunnat definitivt dateras, men av allt att döma har rösen anlagts under det äldsta skedet av järnåldern. Säkert daterbara gravar från denna period är mycket sällsynta, varför den fortsatta undersökningen avväktas med stort intresse.

På *Löderup 15*, Löderup sn, utgrävdes hösten 1962 ett tjugotal brandgravar från bronsåldern och järnåldern av Lunds universitets Historiska museum. Gravarna låg i åkermark norr om kustvägen, på och invid fyra kraftigt nedplöjda gravhögar. På området, som sedan länge varit i odling, har tidigare påträffats gravar. Höstens undersökning visade att troligen samtliga gravhögar utgrävts i slutet av 1800-talet, varvid centralgravarna blivit förstörda.

Bronsåldersgravarna innehöll en eller flera urnor med brända ben, medan järnåldersgravarna bestod av enkla gropar, fyllda med sot och brända ben.

Gravarna var helt sönderplöjda; i läge påträffades bara bottenarna till gravurnorna. Trots detta var grävningen av arkeologiskt intresse, eftersom den genom markägarens tillmötesgående kunde utföras nästan omedelbart efter plöjningen. Rester från begravningen, krukskärvor och brända ben, låg samlade där gravurnan stått.

Blott en av gravarna innehöll gravgåvor. Bland de brända benen låg ett knivblad och en syl av brons samt två ringar av spirallagd bronstråd. Graven bör troligen dateras till bronsålderns 5:e period. Övriga bronsåldersgravar kan med ledning av gravkärlens form dateras till 5:e–6:e period, 900–500 f. Kr. En av järnåldersgravarna innehöll bitar av ett lerkärl, som hör till tiden före eller omkring Kristi födelse; de övriga torde vara samtidiga med denna.

Bronsåldersfibulan från Gärds Köpinge är ett ovanligt praktfullt kvinno Smycke, 18,6 cm långt. Lägga märke till smykeplattans eleganta ornamentik.

Foto: B. Centerwall.

NYA FYND

Av en slump fick Kristianstads museum nyligen vetskap om att en s. k. Bornholmsfibula förvarades i privat ägo i *Gårds Köpinge*, strax utanför Kristianstad. Fibulorna utvecklades under bronsåldern till stora smycken från att ursprungligen ha varit ett slags säkerhetsnålar. Köpingefibulan, som för många år sedan hittades i jorden, var modern för ca 3000 år sedan. Typen är rikast representerad på Bornholm, därav namnet. Hos oss är den ganska sällsynt: i Skåne är 13 exemplar kända, på Gotland 1 och i Uppland 1.

Det överraskande fyndet av en väggmålning i en bålestuga i Örkellunga (se Ale nr 2, 1962) kan nu kompletteras med ett par likartade målningar från *Färingtofta* socken. På gården Torraröd har ägaren Sture Svensson i ett av rummen under senare påmålningar hittat en rik

utsmyckning av draperimålningar och figurscener, daterade 1828. Av särskilt intresse är väl bonden i hög hatt som plöjer med ett årder förspänt av oxar. Dessa målningsfynd visar att bönderna i Nordskånes skogsbygder under 1800-talets början ibland höll sig med särskilt dekorerade "finrum".

RESTAURERAT

Med hjälp av arbetskraft som Arbetsmarknadsstyrelsen har anvisat pågår f. n. på flera håll i Skåne fornvårdsarbeten. Inom det natursköna området vid Sisselas offerkälla i *Borrby* har omfattande röjningar utförts, liksom på det märkvärdiga gravfältet Ängakåsen söder om *Kivik*.

Fornvårdsarbete i större skala bedrivs vid *Skanörs borggruin*. Detta sker såsom beredskapsarbete för äldre, svår-

Plöjande bonde, väggmålning från Torraröd i Färingtofta sn.

Foto: S. E. Noreen.

placerad arbetskraft, och Arbetsmarknadsstyrelsen har ställt icke mindre än 90.000 kr till riksantikvarieämbetets förfogande för ändamålet..

Landsantikvarien i länet svarar för den kulturhistoriska ledningen av arbetet, som sysselsätter ett tiotal man och som bl. a. syftar till att i möjligaste mån återställa det utseende som borgområdet hade innan den inre vallgraven blev igenslammad och fylld av säv och annan växtlighet. Såväl borgkullen som inre vallgraven var föremål för en stor arkeologisk undersökning av professor Otto Rydbeck åren 1907—09. Efter undersökningarna vattenfylldes den tillfälligt torrlagda vallgraven åter, men under de senaste årtiondena har den igenslammats i mycket snabb takt. Nu genomföres en ordentlig upprepning så att borgkullen återigen skall kunna framträda kringfluten av vatten. Avsikten är att bibehålla de ganska oregelbundna, mjukt svängda kantlinjerna mot vallen och borgkullen, som kan iakttas på äldre fotografier. På grund av stormfloder, påfyllningar och andra ingrepp i gammal tid är det omöjligt att rekonstruera gravens ursprungliga bredd och utseende. Rydbecks undersökningar visade, att de gamla pålräderna och stenskoningarna

mot vallgraven ligger ett gott stycke in i borgkullen.

Vidare göres en ny träbro över graven och en markering av grunden till stenhuset på borgkullen. Slutligen skall vegetationen tuktas bl. a. i den torrlagda yttre vallgraven, så att denna och vallen mellan gravarna kan framträda på ett mer tilltalande sätt då man från staden nalkas borgplatsen.

På grund av den stränga vintern har arbetet vid Skanörs borgruin ej kunnat ske i beräknad takt. I stället har en del av arbetsstyrkan placerats vid *Falsterbohus ruin*, där en mycket välbehövlig röjning av träd och buskar kunnat genomföras.

RÄTTELSE

I ALE nr 3, 1962, sid. 25 avbildas en oljemålning, föreställande Utsikt över Halmstads hamn med slottet i bakgrunden. Tavlan uppgavs felaktigt tillhöra Hallands Museum. Den äges av smedmästare Carl Hj. Anderssons sterbhus, Horred, och fotograferades 1950 av fil. dr Albert Sandklef. Negativet ingår i Varbergs Museum under reg.nr 456 C.

Sture Bolin

EN SKÅNSK PRÄSTSON I AMERIKA

"... ett märkligt bidrag till vår kunskap om de tidigare emigranterna. Det är en brevsamling som är ovanlig redan genom sin fullständighet; man kan följa ganska noga en ung svensk emigrants öden från år 1856 till år 1868. Detta rikliga brevskrivande berodde naturligtvis på, att denne emigrant var prästson och hade lärt sig att hantera pennan; han emigrerade dock inte därför att han hade något att dölja eller att fly för; fast han var relativt välsituerad emigrerade han av samma skäl som Moberg utvandrade; förhållandena i Sverige var honom outhärdliga"

Knut Hagberg i Svenska Dagbladet

"... en prästson som gav sig i väg till Amerika samtidigt med Vilhelm Mobergs utvandrare på 1850-talet. Hans brev hem har Sture Bolin hittat, räddat, samlat och givit ut, alldeles så som man kan vänta att han skulle göra det: med en rik och fyllig notapparat, varenda uppgift belagd i handlingar eller skrifter, och en underbar liten professorlig anmärkning om en liten uppgift som härstammar från studiet av Vilda Västern-filmer i televisionen"

Jan Olof Olsson i Dagens Nyheter

"Äventyr och umbäranden skymtar i breven, och det kommer till dramatiska situationer: indianerna hotar guldgrävarföljet på färd västerut mot Californien, sjukdomar härjar bland guldgruvornas folk, floder svämmas över så att vadställena blir farliga en sirlig, elegant och ytterst fängslande biografisk och släkthistorisk studie, med kuriösa notiser ur släktkrönikan och glada infall — ..."

S. U. Palme i Stockholms-Tidningen

Hft 13:50

C W K GLEERUP BOKFÖRLAG
Fack 2, Lund

INNEHÅLL

Sven Tägil: Valdemar Atterdag och Skåne	1
Bertil Ejder: "Hovs kyrka i Halland"	12
Egon Thun: Kvarnstaden Vä	23
Erik Lönnroth: Sture Bolin död	29
Aktuellt om antikvariskt	33

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 10 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 246832, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Utkommer med tre häften 1963.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull, Lund.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 3:50